

Κοντά στους φοιτητές ως δικηγόρος

Όλος μου ο χρόνος

Από τα μέσα του Σεπτέμβρη του '71, που πήρα την άδεια δικηγόρου, μέχρι τις 24 Φλεβάρη του '73 δεν εισέπραξα ούτε μία κλήση να επισκεφτώ την Ασφάλεια. Δεν υπέστην ούτε μία πρόκληση. Δεν με άγγιξαν καθόλου. Η παρακολούθηση φυσικά ήταν έντονη. Εγώ, όμως, κινιόμουν σαν να μη με ακουμπούσε τίποτα.

Από τα τέλη του '71 αφιέρωσα πολλές από τις δυνάμεις μου σε ό,τι υπηρετούσε το φοιτητικό κίνημα. Μόλις τότε ξαναγεννιόταν. Αναγεννιόταν. Όλο σχεδόν το '72 ξόδενα τις ανησυχίες μου και το χρόνο μου στις αιτήσεις διορισμού προσωρινών διοικήσεων στους αδρανείς και «νεκρούς» μέχρι τότε φοιτητικούς ουλλόγους.

*Οι καταγγελίες για τη βία και τη νοθεία –
Τιμόθεος Λαγονδάκης, ένας ξεχασμένος ήρωας*

Το Νοέμβρη και Δεκέμβρη της ίδιας χρονιάς βοήθησα τους φοιτητές με συμβουλές και πολύ γράψιμο στις εκλογές και στις καταγγελίες για το όργιο της βίας και της νοθείας. Έναν άνθρωπο από εκείνους τους χρόνους έχουμε ξεχάσει: τον Τιμόθεο Λαγονδάκη. Έναν πανέξυπνο διάκο, φοιτητή της Θεολογίας.

Μου τον γνώρισε ο αδελφός μου ο Αλέκος το καλοκαίρι του '72. Ήταν φίλος του Γιώργου Παπαδόπουλου, διευθυντή της Χριστιανικής Δημοκρατίας του Νίκου Ψαρουδάκη. Ο Νίκος Ψαρουδάκης, ένας ψυχωμένος και ξεροκέφαλος (αυτονόητα, Κρητικός), πίστευε και στα δύο, και στη «Χριστιανική» και στη «Δημοκρατία». Χωρίς,

όμως, βαθύτερη ανάλυση και χωρίς καμιά σχέση με τα χριστιανοδημοκρατικά κόρματα της Ευρώπης. Πολύ αργότερα συνεργάστηκε με το ΠΑΣΟΚ. Προσωπικά, δεν είχα καμία σχέση μαζί του. Ο αδελφός μου είχε μεγάλη εμπιστοσύνη στην εντιμότητα και συνέπεια του Γιώργου Παπαδόπουλου. Έτσι, αγκαλιάσαμε τον Τιμόθεο Λαγονδάκη. Και χωρίς πολλούς πολλούς ελέγχους ανέλαβα να κάνω παρέμβαση στο όνομα και για λογαριασμό του στις δίκες του καλοκαιριού του '72. Τον ενθαρρύναμε να λάβει μέρος και στις εκλογές του Νοέμβρη του '72 του Φοιτητικού Θεολογικού Συνδέσμου. Του συστήσαμε να πάρει και άδεια από την Αρχιεπισκοπή. Ήταν μαχητικός και δεν λογάριαζε κανένα φόβο. Δεν άφηνε ίσυχο συμφοιτητή του για συμφοιτητή του. Ήταν αληθινά δημοφιλής. Τον περιμέναμε για πρώτο. Η κάλπη της δικτατορίας δεν θέλησε να αναγνωρίσει αυτό το γεγονός.

«Με εψήφισαν 42 φοιτηταί και έλαβον μόνον 28 ψήφους...»

Ο Τιμόθεος δεν το έβαλε κάτω. Δική του ιδέα ήταν να συντάξει μία υπεύθυνη δήλωση που θα υπέγραφαν όσοι συμφοιτητές του τον είχαν ψηφίσει. Προσωπικά περιορίστηκα σε μια λέξη: «Προχώρα». Συμπλήρωσα όμως: «Αν τα καταφέρεις και μαζεψεις πολλές υπογραφές, σου υπόσχομαι να το αξιοποιήσουμε όσο δεν φαντάζεσαι». Δεν είχα στο μυαλό μου, εκείνη τη στιγμή, τίποτα συγκεκριμένο.

Η δήλωση είχε όλο το φορμαλισμό της γλώσσας των φοιτητών της Θεολογικής, και μάλιστα εκείνης της εποχής. Άλλα ήταν πεντακάθαρη:

«ΔΗΛΩΣΙΣ. Οι κάτωθι φοιτηταί της Θεολογικής Σχολής των Πανεπιστημίων Αθηνών δηλώνουν υπευθύνως και εν γνώσει των συνεπειών του Νόμου περί ψευδούς δηλώσεως ότι κατά τας διεξαχθείσας την 20-11-1972 αρχαιρεούσας προς ανάδειξη αιρετών Διοικητικών Συμβουλίων έδωσαν σταυρόν προτιμήσεως εις τον υποψήφιον Λαγονδάκην Τιμόθεον του Θεοδώρου.»

Και ακολούθισαν οι υπογραφές σαράντα δύο φοιτητών της Θεολογικής. Η τεσσαρακοστή τρίτη υπογραφή ανήκε στον ίδιο τον Τιμόθεο Λαγονδάκη. Και βρέθηκαν μόνο είκοσι οκτώ ψήφοι. Έτσι άρχισε το δικό μας πανηγύρι.

Πήγα και βρήκα τον Δημήτρη Τσαλίδη, δημοσιογράφο τότε του *Βήματος*. Ο Δημήτρης κάλυπτε τα ζητήματα που αφορούσαν τη νεολαία και τα γεγονότα που παρήγε η νεολαία. Δεν ασχολούνταν με την καθημερινότητα των φοιτητικών συλλόγων, όπως οι αντίστοιχες στήλες των *Nέων*. Το ρεπορτάζ του, όμως, είχε πληρότητα. Και μετρούσε πολύ ότι έγραφε στο *Βήμα*. Ήταν ειλικρινής μαζί μου και μου είχε εμπιστοσύνη. Μου εξήγησε ότι από μόνη της η δήλωση είναι δημοσιογραφικά αξιοποιήσιμη. Ο ίδιος, όμως, θα ήθελε κάτι παραπάνω – αν μπορούσα να κάνω κάποιο δικαστήριο με βάση αυτή τη δήλωση. Οι μέρες και οι ώρες έτρεχαν και έπρεπε να περάσουμε στην κοινή γνώμη ότι οι εκλογές ήταν εκλογές και βίας και νοθείας. Πολύ γρήγορα. Και πολύ δυνατά. Τελικά συμφωνήσαμε. Αντί για δικόγραφο, εξώδικο! Γελάσαμε αρκετά. Κι αυτό θα είχε σφραγίδες, χαρτόσημα και ένσημα.

Συμφωνία σε μια στρατηγική

Δεν κοπίασα καθόλου να πείσω τον Τιμόθεο Λαγουδάκη για τη δική μας στρατηγική και το σύνολο των ενεργειών μας. Θα συνέτασσα μια αναφορά διαμαρτυρίας στον ίδιο το Θεολογικό Σύνδεσμο. Με ελαφριές τροποποιήσεις θα την υποβάλλαμε και ως υπόμνημα στο Σύλλογο των Καθηγητών της Θεολογικής Σχολής και στον πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών. Με το ίδιο περιεχόμενο θα το καταθέταμε στην Αρχιεπισκοπή Αθηνών. Στο Θεολογικό Σύνδεσμο, στο Σύλλογο Καθηγητών της Θεολογικής Σχολής και στον πρύτανη θα τα επιδίδαμε με δικαστικό επιμελητή. Στην Αρχιεπισκοπή το υπόμνημα θα το πήγαινε ο ίδιος ο Τιμόθεος.

Ήταν Παρασκευή απόγευμα. 24 Νοεμβρίου του '72. Έπρεπε να προλάβω το *Βήμα της Κυριακής*. Ο Δημήτρης Τσαλίδης είχε κάνει τις απαραίτητες εσωτερικές συζητήσεις με τη διεύθυνση της εφημερίδας. Δεν μπορούσαν να κρατήσουν χώρο στην πρώτη σελίδα. Θα υπήρχε προαναγγελία στο πρωτοσέλιδο και μετά αρκετός χώρος σε διαβαστερή σελίδα. Τότε οι κυριακάτικες εφημερίδες έκλειναν την ύλη τους Σάββατο απόγευμα. Ήταν αληθινά κυριακάτικες. Συνεννοήθηκα με τον Απόστολο Γεροκώστα, το δικαστικό επιμελητή που

τότε χρησιμοποιούσα. Ήταν ένας καλοκάγαθος και βαθύτατα δημοκρατικός άνθρωπος. Οι τρεις επιδόσεις έπρεπε να ολοκληρωθούν μέχρι τις δώδεκα το μεσημέρι του Σαββάτου. Και να μου παραδοθούν αμέσως οι εκθέσεις επίδοσης.

Η σύνταξη των εξωδίκων – «Μωραίνει Κύριος ον βούλεται απολέσαι»

Είχα κέφι. Και συζήτησα την υπόθεση με τον παπού μου, τον παπα-Αντώνη. Τότε έμενε στο σπίτι μας. Του ζήτησα να μου δώσει φράσεις ή ριτά από το Ευαγγέλιο που θα μπορούσαν να δέσουν με την υπόθεση. Το πρώτο μου ακροατήριο θα ήταν θεολόγοι ή απλώς θρησκευόμενοι πολίτες. Άλλωστε, το υπόμνημα και η εξώδικη δήλωση θα έπρεπε να αναδεικνύουν το σχήμα εκείνου που τολμούσε μια τόσο φριβερή καταγγελία. Ο παπούς μου έδωσε δύο. Το ένα: «Μωραίνει Κύριος ον βούλεται απολέσαι». Το δεύτερο: «Γνώσεσθε την αλήθειαν και η αλήθεια ελευθερώσει υμάς». Τα υιοθέτησα και τα δύο. Και έψαξα να τα εντάξω στο κείμενό μου. Το πρώτο ταίριαξε σε όλα τα κείμενα. Το δεύτερο σε όλα με εξαίρεση την αναφορά-καταγγελία προς το Θεολογικό Σύνδεσμο.

«Μετά θλύψεως και πικρίας και αγανακτήσεως διεπίστωσα ότι δεν ειπρήθησαν αι νόμιμοι διαδικασίαι, και ότι η διορισμένη διοίκησης του Συνδέσμου επροχώρησεν άνευ προσχημάτων εις την δημιουργίαν (μάλλον έκδοσιν) αποτελεσμάτων άτινα ουδόλως απεικονίζουν την αληθή συνισταμένην των πράγματι διθεισών ψήφων.

»Έχω εις χείρας μου υπευθύνους δηλώσεις των συναδέλφων μου, οίτινες, εν γνώσει των συνεπιών του Νόμου περί ψευδούς δηλώσεως, δηλούν ότι έδωσαν σταυρόν προτιμήσεως εις το πρόσωπό μου. Οι υπευθύνως δηλούντες (κατά το πλείστον ιερείς) υπερβαίνουν τους τεσσαράκοντα δύο (42). Και οι διορισμένοι διά της υπ' αυτών διορισμένης Εφορευτικής Επιτροπής ωρισαν ότι έδει να λάβω μόνον είκοσι οκτώ (28). Εκείνοι το ωρισαν. Όχι οι συνάδελφοί μου. Εκείνοι το απεφάσισαν. Όχι η ψήφος των φοιτητών της Θεολογίας. Και δεν είναι οι 42 οίτινες με προτίμησαν. Δύναμαι να προσαγάγω και άλλας υπευθύνους δηλώσεις, και να αναφέρω και άλλους οίτινες με συνέδραμον. Και θα το κάνω. Διά να δείξω ότι παρεβιάσθη ο νόμος,

ευθέως και άνευ ενδοιασμών ή προσχημάτων ήνα αλλοιωθή η ψήφος. Κάπι πέραν τουτου, η ψήφος μας ενοθεύθη, η αληθής ψήφος εκλάπη».

Και ακολούθησε η περιγραφή της μεθόδευσης, και, πιο ειδικά, η ύποπτη μεθόδευση της Εφορευτικής Επιτροπής. Με το κάπως πομπώδες ύφος της εποχής.

«...3ον) Έκλεισαν διά χάρτου και αυτάς τα κλειδαρότρυπας. Τους ηνώχλει το φως. Αυτό απέδειξαν: Τους ηνώχλει η αλήθεια.

»4ον) Έμειναν μόνοι καθ' όλην την διαδικασίαν της εκλογής. Και μας εκάλεσαν εις την διαλογήν διά να πιστοποιήσωμεν...την ειλικρίνειάν των. Άλλα “Μωραίνει Κύριος ον βούλεται απολέσαι”. Άνοιξαν την μη εσφραγισμένην δί' Ισπανικού κηρού κάλπην διά να ίδωμεν τι; Ότι πλείστοι φάκελλοι ψηφοδελτίων ήταν επιμελώς τοποθετημένοι και αποσαλάκωτοι. Άλλα ο φάκελλος μετά του ψηφοδελτίου έδει να διπλωθή διά να ριφθή εντός της κάλπης διά της στενής οπής της. Και μετά μας ανέγνωσαν τας ψήφους. Τι απέγιναν άραγε αι δύο λευκοί ψήφοι, που έρριψαν εις κληρικός και εις λαϊκός;»

«Γνώσεσθε την αλήθειαν και η αλήθεια ελευθερώσει υμάς»

Έπρεπε να ανεβάσω τον πήχυ της εξόδικης επικοινωνίας. «Δεν προσέβαλαν μόνον εμέ. Προσέβαλαν όλους τους φοιτητάς της Θεολογίας. Και προσέβαλαν Υμάς... Προσέβαλαν την Σχολή μας. Και την επισήμη μας». Και κατέληξα: «Γνώσεσθε την αλήθειαν και η αλήθεια ελευθερώσει υμάς».

Ο Απόστολος Γεροκώστας τα κατάφερε. Σε μία από τις επιδόσεις αναγκάστηκε να κάνει θυροκόλληση. Δώδεκα και κάπι το μεσημέρι έπαιρνα από το γραφείο του τις εκθέσεις επίδοσης. Τον αγκάλιασα και έφυγα τρέχοντας. Ο Δημήτρης Τσαλίδης με περίμενε στο γραφείο του στη Χρήστου Λαδά. Είχε κάποιον ελαφρό εκνευρισμό. Τον πίεζε ο υπεύθυνος ώλης.

Την Κυριακή το πρωί, πριν ανέβω με τον Αλέκο στη Μονή Πεντέλης, πήρα το *Bήμα*. Προαναγγελία στην πρώτη σελίδα: «“Με εψήφισαν 42 φοιτητάι και έλαβον μόνον 28 ψήφους”». Καταγγελίαι ιερωμένου διά τον τρόπον διεξαγωγής των φοιτητικών εκλογών». Και

στη δέκατη έκτη σελίδα ένα πλήρες ρεπορτάζ ολόκληρο σχεδόν το εξώδικό μας και φωτοτυπία της υπεύθυνης δήλωσης.

Έγινε πάταγος. Δεν υπήρχε πιο πεντακάθαρη, πιο αιχμηρή και αυταπόδεικτη σχεδόν καταγγελία. Από το μεσημέρι και μετά αναμετέδιδαν την είδηση όλοι οι ξένοι ραδιοσταθμοί. Τα τηλέφωνα έσπασαν. Το βράδυ κάποιος νυσταλέος σχολιαστής της κρατικής τηλεόρασης έκανε ένα υβριστικό σχόλιο σε βάρος μου. Χωρίς να με ονομάζει. Με περιέγραφε. Και το είχε διανθίσει με αναφορές του τύπου «μίσθια όργανα της Μόσχας». Στην αρχή με ενόχλησε. Μετά με γέμισε ικανοποίηση. Το σχόλιο πρέπει να ήταν από τη Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών. Άλλα δεν το μοίρασε η ίδια απευθείας στις εφημερίδες.

Την επόμενη μέρα η καταγγελία πέρασε και στις άλλες εφημερίδες. Δυο μέρες μετά ο Κώστας Μητρόπουλος σατιρίζε την επικαρότητα στα *Nέα*. Και η συνήθης αγαπημένη σκηνοθεσία του: περίπτερο και στο βάθος η πόλη· βλοσυρός αλλά ψύχραιμος ο περιπτέρας· ανάριθηση του Τύπου με το θέμα που θέλει να σατιρίσει, και τρεις τέσσερις λαθραναγνώστες, από όλες τις ηλικίες. Οπωδήποτε, όμως, με ένα δυο πιτοιρικάδες, με τα χέρια συνήθως στις τσέπες. Ο Τύπος: «ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ ΔΙΑΚΟΝΟΥ ΤΙΜΟΘΕΟΥ». Και κάποιος από τους λαθραναγνώστες σχολιάζει: «Τους τα φέλνει!...»

Οι αντιδράσεις των διορισμένων

Πρώτη αντέδρασε η διορισμένη διοίκηση της Εθνικής Φοιτητικής Ένωσης Ελλάδος (ΕΦΕΕ). Έπρεπε να απαντήσουν στην καταγγελία του Τιμόθεου Λαγουδάκη για νοθεία των εκλογών. Τουλάχιστον στο Θεολογικό Σύνδεσμο – που αποδείκνυε ταυτόχρονα και τη νοθεία σε όλες σχεδόν τις σχολές των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Η ΕΦΕΕ έπρεπε να απαντήσει και στην καταγγελία της Φοιτητικής Ένωσης Κρητών ότι είχε ξανασυσταθεί η ΕΚΟΦ. Οι εφημερίδες εξηγούσαν το περιεχόμενο της καταγγελίας: «Παλαιά φοιτητική οργάνωσης του σκληρού πυρήνα της Δεξιάς!»

Η διορισμένη διοίκηση της ΕΦΕΕ και η σχετική ανακοίνωση δεν είχαν ονόματα. Δεν υπήρχαν ονόματα. Ανύπαρκτοι αντιπρόσωποι. Ή

ανακοίνωση που συντάχθηκε μύριζε γραφίδα Βύρωνα Σταματόπουλου, του εκπροσώπου Τύπου της δικτατορίας:

«Είναι πρωτοφανές να καταργείται δι' υπευθύνου δηλώσεως και εκ των υστέρων η μυστικότης της ψηφοφορίας εις οιονδήποτε σωματείον. Η καθιέρωσις παρομοίας μεθόδου, γνωστής εις τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, θα οδηγούσε εις σειράν εκβιασμών εις βάρος των ψηφοφόρων...»

Ακολουθεί η απειλή:

«...Η Εφορευτική Επιτροπή του Φοιτητικού Θεολογικού Συνδέσμου Αθηνών θα ζητήσει την δικαστική εκκαθάρισην της υποθέσεως διά της παραπομπής εις τα δικαστήρια των περιέργων δημοκρατών και απροκαλύπτων συκοφαντών».

Και επιβαρύνεται το περιεχόμενο της όποιας δίωξης:

«Επαναλαμβάνωμεν όμως ότι οι φοιτηταί και οι σπουδασταί είναι αποφασισμένοι να αντιμετωπίσουν, ως πρέπει, τους τρομοκράτας και τους εξτρεμιστάς!»

Ο Θεολογικός Σύνδεσμος, αρκετά καθυστερημένα, προσπάθησε να αντικρούσει την καταγγελία. Και με τη σειρά του κατήγγειλε τον Τιμόθεο Λαγουδάκη: «...όστις διά της τακτικής του ήγαγε τους συναδέλφους εις ψυχολογικόν αδιέξοδον και ώθησεν αυτούς να τω υπογράψουν δήλωσιν ότι τον εψήφισαν, ίνα μη αποκαλυφθούν ψευδόμενοι εις την δοθείσαν τυχόν εκ προιμίου υπόσχεσιν, σεβόμενοι την ιδιότητά του και το σχήμα του».

Και προσπάθησαν να δημιουργήσουν θέμα ανάμεσα στον Τιμόθεο Λαγουδάκη και στον επόπτη για τις εκλογές καθηγητή. Το παιχνίδι, τελικά, το είχαν χάσει. Όπως και όλες οι χουντικές διοικήσεις των φοιτητικών συλλόγων.

Το τέλος του και μια υπόσχεσή μουν

Ξανασυναντήθηκα με τον Τιμόθεο Λαγουδάκη δυο τρεις φορές ακόμα. Μετά ακολούθησε η σύλληψή μου. Μετά η εξοδός μου στο εξωτερικό. Και ύστερα από κάποιους μήνες, δυστυχώς, έχασε τη ζωή του σε κάποιο περιέργο αυτοκινητικό δυστύχημα. Είχα υποσχεθεί στον εαυτό μου ότι δεν θα τον ξεχάσω ποτέ. Είχε παλικαροσύνη. Είχε μυαλό και καρδιά. Είχε ήθος. Και πρόσφερε όσο μπορούσε. Τίποτα λιγότερο.

Οι Δώδεκα της ΑΣΟΕΕ

Τις τελευταίες μέρες του Γενάρη του '73 προσπάθησα το καλύτερο που μπορούσα στην υπεράσπιση δώδεκα φοιτητών της ΑΣΟΕΕ (το σημερινό Οικονομικό Πανεπιστήμιο). Είχαν συντάξει μια τεκμηριωμένη δωδεκασέλιδη μελέτη των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι συμφοιτητές τους. Με αφετηρία την καθημερινότητα είχαν συνθέσει ένα ελκυστικό και σοφό πολιτικό κείμενο.

Η πρυτανική πειθαρχική δίωξη

Στις 25 Ιανουαρίου του '73 ο Ιωάννης Χρυσοκέρης, ένας ακόμα φοιτισμένος πρύτανης, με εντολή από πάνω και από έξω, άσκησε εναντίον τους πειθαρχική δίωξη: «Συνεστήσατε απύπως ομάδα, ουδένα νομίμως εκπροσωπούσα, και προέβητε εις διανομήν προς τους φοιτητάς εντύπου προκηρύξεως, εις ην όλως ανεπιτρέπτως και αναρμόδιως περιέχονται κρίσεις, υποδείξεις, αξιώσεις και χαρακτηρισμοί επί θεμάτων αναγομένων εις την όλην λειτουργίαν της Σχολής, αποκλειστικής αρμοδιότητος της Διοικήσεως ταύτης και της Πολιτείας...»

Πόσο εύκολα γελοιοποιείται η νομική γλώσσα. Ειδικά όταν χρησιμοποιείται για σκοπούς έξω από το αληθινό περιεχόμενο και τους στόχους του Δικαίου!

Τα υπέρ και κατά της γραπτής απολογίας

Αρχικά η πλειοψηφία των κατηγορουμένων φοιτητών έγερνε προς την άποψη να μην απολογηθούν και να μην καταθέσουν καμιά γραπτή απολογία. Να παρουσιαστούν απλώς στον πρύτανη και να του πουν νέτα σκέτα: «Δεν απολογούμαστε». Μια τέτοια στάση θα ήταν πολιτικά ενδιαφέροντα. Θα ήταν «ηρωική». Δεν θα νομιμοποιούσε τον αντιπαθή και γελοίο πρύτανη. Ούτε τις διαδικασίες του. Μια τέτοια κίνηση θα είχε αντίκτυπο στην κοινή γνώμη.

Προσωπικά τους πρότεινα να απολογηθούν. Είχα γράψει και το σχέδιο της απολογίας τους. Το κείμενο το είχα δουλέψει με ιδιαίτε-

ρο κέφι και πείσμα. Είχε ουσία. Και ήταν και πολιτικό. Κυριακή απόγευμα, στις 4 του Φλεβάρη εκείνης της χρονιάς, μαζευτήκαμε όλοι σχεδόν στο γραφείο μου, στου Νίκου Αλαβάνου, απέναντι από την εκκλησία της Ζωδόχου Πηγής, για το τελικό μας ραντεβού. Για το κείμενο της ενδεχόμενης γραπτής απολογίας και για την απόφαση «αν θα πάμε να απολογηθούμε».

Διάβασα το κείμενο με ένταση. Κάποιοι άρχισαν να κάμπτονται. Το αποτέλεσμα ήταν οριακό. «Να μην απολογηθούμε» μάλλον. Οι συζητήσεις ήταν έντονες. Τις συνεχίσαμε σε υπόγεια ταβερνούλα της πλατείας Εξαρχείων. Τότε ήταν δημοφιλής σε όλους μας. Γεμίσαμε ένα μικρό της χώρο με τις φωνές μας και τα γέλια μας. Τους τοακωμούς και τις αγάπες μας. Όπως στο τραγούδι του Βάρναλη και του Μίκη. Με κρασί, με αγκαλιές και αληθινά φιλιά καταλήξαμε ότι πρέπει να πάνε να απολογηθούν!

To απολογητικό υπόμνημα – Η πρώτη ανοιχτή φοιτητική συγκέντρωση

Την επόμενη μέρα, 5 του Φλεβάρη, και οι Δώδεκα κατέθεσαν στον πρύτανη το απολογητικό τους υπόμνημα. Ο Δημήτρης Παπαχρήστος, ο Μάκης Μπαλαούρας κι ο Στέλιος Παπάς το είχαν βελτιώσει σε αρκετά σημεία: «Η κατηγορία είναι αβάσιμη. Κατά τον νόμο και στην ουσία. Δεν ήταν προκήρυξη αυτό που μοιράσαμε. Δώδεκα φροντισμένες σελίδες, γεμάτες τεκμηριωμένα στοιχεία και υπεύθυνη αξιολόγησή τους. Δεν προκαλέσαμε ούτε ενθαρρύναμε τηνφλές ομαδικές ενέργειες και κινήσεις. Κι ούτε υποσχεθήκαμε αμοιβές και κίνητρα. Υποδείξεις υποβάλαμε. Δεν προπαγανδίσαμε ιδέες με λιγόλεκτες φράσεις. Σε αυστηρά επιστημονικό ύφος ζητήσαμε και αρχίσαμε διάλογο... Περιμέναμε από σας πρόσκληση για να πάει πιο μπροστά και πιο ψηλά ο διάλογος. Και μας ήρθαν κλήσεις “δί’ υπόθεσίν σας”».

Με το κλείσιμο επιδιώξαμε δύο στόχους. Να εκθέσουμε τον Ιωάννη Χρυσοκέρη στην ακαδημαϊκή κοινότητα για παράβαση θεμελιωδών αρχών της. Και να δείξουμε υπαινικτικά τις υπόγειες διαδρομές ανάμεσα στην ανυπόληπτή Πρυτανεία και στο μισητό Σπουδαστικό της Ασφάλειας τα χρόνια της δικτατορίας.

Οι Δώδεκα της ΑΣΟΕΕ δεν πήγαν μόνοι τους στην Πρυτανεία. Στο μεγάλο προαύλιο της ΑΣΟΕΕ προς την Πατησίων αλλά και στους έξω χώρους μαζεύτηκαν εκατοντάδες συμφοιτητές τους. Τους υποδέχτηκαν και τους συνόδευσαν με απαγορευμένα τραγούδια.

Ο ενεργητικός ρόλος του Τύπου

Την άλλη μέρα μια τεράστια, κολακευτική φωτογραφία των Δώδεκα, πρωτοσέλιδη στην *Απογευματινή*. Και πρωτοσέλιδη ολόκληρη σχεδόν η απολογία τους. Είχα παραδώσει έγκαιρα το κείμενο στον αείμνηστο δημοσιογράφο Γιάννη Φάτση. Τότε δούλευε στο συγκρότημα της *Ακροπόλεως* και *Απογευματινής*. Από τις δίκες του περασμένου καλοκαιριού για το διορισμό προσωρινών διοικητικών συμβουλίων είχαμε δέσει και δεθεί. Ήμαστε αληθινοί φίλοι. Αρκετά βράδια περνούσα από το γραφείο του. Τα λέγαμε και συχνά βγαίναμε έξω. Κοντά του πίστεψα μερικές πολύ απλές αλήθειες που δύσκολα γίνονται δεκτές από τους πολιτικούς. Δεν υπάρχει τίποτα πιο διαπεραστικό στον Τύπο από το γεγονός. Η είδηση είναι η αληθινή εξουσία. Αυτό που συνέβη είναι η τροφή κάθε μέσου επικοινωνίας. Οι εκδότες, τα αφεντικά, υποτάσσονται τελικά σε αυτό. Θέλουν απλώς να υπάρχουν. Όπως το κέρδος. Το αόρατο χέρι της ιδιωτικής οικονομίας του Ανταμ Σμιθ. Με μικρές προσθαφαιρέσεις που δεν αλλάζουν την ουσία. Ούτε το χαρακτήρα.

Με τον Γιάννη Φάτση συμφωνήσαμε και σε κάτι άλλο. Οι δικονομικές ρυθμίσεις, είτε στην ποινική δίκη είτε στην πειθαρχική, είναι φτιαγμένες για να στηρίξουν στο τέλος μια κύρωση ή την απόφαση για μια κύρωση. Πάνω σε αυτές, όμως, μπορεί να στηθεί το πιο υπέροχο βήμα. Βήμα καταγγελίας και άμυνας. Βήμα προοπτικής και επίθεσης. Και σε καιρούς δύσκολους, που κρατάνε δυστυχώς πολύ, χρειάζεσαι και την καταγγελία και την προοπτική. Έστω και χωρίς άμεσο αποτέλεσμα.

Οι φωτογραφίες των Δώδεκα, μεγάλα αποσπάσματα από την απολογία τους, η συγκέντρωση και τα τραγούδια κυκλοφόρησαν με μεγάλες ταχύτητες στις πλατείες λεωφόρους ενημέρωσης στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Η δικτατορία δεν μπορούσε πια να πειθαναγκάσει

τα μέσα σε σιωπή. Και η δημοσιότητα απέδωσε. Ο πρύτανης και οι συνένοχοί του απέτυχαν σε όλα τα κεφάλαια. Δεν κατάφεραν να τρομοκρατήσουν τους φοιτητές. Αντίθετα, μάλιστα. Τους εμφύσησαν πνεύμα και ψυχολογία αγωνιστική. Δεν κατάφεραν να διώξουν τους Δώδεκα από τη σχολή τους. Τους τιμώρησαν με επίπληξη. Για την τιμή των όπλων.

To πρώτο Πολυτεχνείο

To θερμόμετρο ανεβαίνει – Η βίαιη στράτευση

Την Τετάρτη 14 Φλεβάρη του '73 τα πνεύματα σε όλες τις ανώτατες σχολές ήταν οξυμένα. Είχαν μαζευτεί πολλά. Οι νόθες εκλογές του περασμένου Νοέμβρη. Η εκλογή, παρ' όλα αυτά, δημοκρατικών διοικητικών συμβουλίων σε δύο σχολές του Μετσόβιου, στους χημικούς και στους τοπογράφους. Οι καταγγελίες για νοθείες. Η καταγγελία του διάκου Τιμόθεου Λαγουδάκη στη Θεολογική. Ο κύκλος των ενόχων διευρύνθηκε. Η απολογία των Δώδεκα της ΑΣΟΕΕ επέτρεψε και ενθάρρυνε την πρώτη ανοιχτή μαζική συγκέντρωση φοιτητών.

Η δικτατορία κάτι επρεπε να είχε αντιληφθεί. Είχε χάσει τον έλεγχο της ελεγχόμενης φιλελευθεροποίησης. Ο Τσάκωνας του Υπουργείου Προεδρίας και ο θεωρητικός της δικτατορίας Γεωργαλάς, υπερασπιστές αυτής της ανειλικρινούς διαδικασίας, παρέδωσαν τις πρωτοβουλίες στον πιο σκληρό, στον πιο ωμό μηχανισμό της βίας και της δικτατορίας.

Η «κυβέρνηση» αποφάσισε να διακόψει τις σπουδές σε μερικές δεκάδες φοιτητές. Σε αυτούς που «πρωταγωνιστούσαν» ή «υποδαλίζαν» τους υπόλοιπους, κατά τις εκτιμήσεις, φυσικά, του Σπουδαστικού, και να τους στείλει στο στρατό για τη θητεία τους. Για να την καταντήσουν έτοι από τιμητική υποχρέωση ταπεινωτικό εξαναγκασμό και τιμωρία.

To άσυλο παραβιάζεται – Ξυλοδαρμοί, ευτελισμοί, καταστροφές

Πρέπει να κόντευε απόγευμα. Στο γραφείο μου με είχε επισκεφθεί η μητέρα ενός φοιτητή της Φαρμακευτικής. Της είχαν μόλις κοινο-

πουήσει την απόφαση διακοπής των οπουδών του. Και τον καλούσαν να καταταγεί στο στρατό. Ήταν μια γλυκιά, λεπτή γυναίκα με φαρά μαλλιά και πολύ ωραία μάτια, γύρω στα εξήντα. Μια γοητευτική παρουσία, που με έκανε να χαζεύω τις διηγήσεις της για τις δυσκολίες της ζωής και της ανατροφής του γιου της. Μου ζητούσε νομική βοήθεια, μήπως και ακυρωθεί η απόφαση για τη βίαιη στράτευσή του. Προσωπικά ζήτησα τη βοήθεια του Γιώργου Δημακόπουλου. Τότε θα ήταν πάνω από τα εξήντα πέντε. Συντηρητικός άνθρωπος, με τεράστια πείρα στα νομικά. Συνεργάζοταν από παλιά με τον Νίκο Αλαβάνο. Κι εκείνος τον εμπιστευόταν. Και μας ενθάρρυνε εμάς τους νέους να κάνουμε το ίδιο. Το ζήτημα απαιτούσε γνώσεις Διοικητικού Δικαίου. Στο πανεπιστήμιο δεν είχαμε μάθει τίποτα. Κι ήταν πολύ νωρίς για να ξέρω όλα δύσα χρειαζόμασταν. Όταν...

Έφτασαν τα νέα από το Πολυτεχνείο! Αστυνομία, παρακρατικοί και λοιποί συνεργάτες της Ασφάλειας χτύπησαν άγρια τους φοιτητές. Προπλάκιαν καθηγητές. Μπούκαραν κυριολεκτικά στην Πρυτανεία, όπου συνεδριάζει η Σύγκλητος. Σκόρπισαν καταστροφές. Κυνήγησαν κόσμο πολύ. Και συνέλαβαν δεκάδες. Οι μάχες συνεχίζονταν στους γύρω δρόμους με κλομπ και ρόπαλα.

Με τη σειρά, λοιπόν, τα γεγονότα...

Αρκετές εκατοντάδες φοιτητές είχαν συγκεντρωθεί από το πρωί στις 14 του Φλεβάρη στους χώρους του Πολυτεχνείου. Είχαν ξεκίνησει ήδη σποραδικές αποχές από τα μαθήματα. Τα πρώτα αιτήματα και συνθήματα αφορούσαν τη βελτίωση των συνθηκών των οπουδών τους και την κατάργηση πιεστικών νόμων.

Λάδι στη φωτιά έριξε το Νομοθετικό Διάταγμα 1347 του 1973. Επέτρεπε στον υπουργό Εθνικής Άμυνας να διακόπτει την αναβολή στράτευσης λόγω οπουδών και να καλεί με την ίδια πράξη του το συγκεκριμένο φοιτητή να καταταγεί στο στράτευμα. Το Νομοθετικό Διάταγμα δημοσιεύτηκε κάπου στις 10 του Φλεβάρη. Το μέτρο είχε ξεκάθαρο στόχο. Σε δυο τρεις μέρες έφτασε στους συγκεκριμένους φοιτητές η σχετική απομική απόφαση. Σύμπτωση: δύο οι παραλήπτες πρωτοστατούσαν σε εκείνη τη μεγαλειώδη κινητοποίηση της νεολαίας.

Τα συνθήματα, αναπόφευκτα, απόκυψαν άλλο περιεχόμενο. Κι άλλη, ιδιαιτέρως υψηλή, ένταση. «Ελευθερία... Δημοκρατία... Αντίσταση...

Ο Γκαντιώνας* στο στρατό και οι φοιτητές εδώ... Κάτω η στράτευση...».

Τα συνθήματα ήταν πια απροκάλυπτα πολιτικά. Κατευθείαν αντιχουντικά. Είχαν παλμό και δύναμη. Ενθουσιασμό και πείσμα. Γρίγορα ανέβηκε στα χείλη όλων το τραγούδι. Και πάλι Θεοδωράκης. «Τα Τραγούδια του Αντρέα». Και τα πο παλιά. Η κάθε νότα, η κάθε συλλαβή, ήταν κρασί και βόλι. Οι εκαποντάδες συγκεντρωμένοι φοιτητές μεθύσαν με το δικό τους ενθουσιασμό. Και βαρούσαν την εξουσία ευθύβολα.

Οι δυνάμεις της αστυνομίας και τα μπουλούκια των παρακρατικών ολοένα και πύκνωναν. Κατά το μεσημέρι κατέβηκαν στο Πολυτεχνείο αρκετοί από τη Νομική. Εμφανίστηκε και το Σπουδαστικό. Καλύβας! Γκραβαρίτης! Σμαΐλης! Και οι τρεις γνωστοί, πολύ γνωστοί στο φοιτητόκοσμο, όχι μόνο της εποχής. Ήταν και δικοί μας γνωστοί! Ο Γιαννομήτρος έλευπε. Η αγανάκτηση των φοιτητών ξέσπασε. «Έξω ο Σμαΐλης!» Ήταν ο πιο ωμός. Στη βαναυσότητά του ο πιο χυδαίος. «Έξω οι βασανιστές!»

Κοντά κοντά εμφανίστηκαν και τέσσερα αστυνομικά τανκς. Οι φοιτητές επεχείρησαν να βγουν από το μικρό πορτάκι, δίπλα στην κεντρική πύλη του Πολυτεχνείου με πρόσωπο στην Πατησίων. Συλλαμβάνονται, γυρνούν πίσω. Και λίγο μετά οι δυνάμεις της αστυνομίας εφορημόν στο Πολυτεχνείο από την είσοδο της Τοσίτα. Ακολουθεί μακελειό. Αστυνομικοί, χαφιέδες, παρακρατικοί σε παραλίρημα και με άγρια πρόσωπα κυνηγούν και χτυπούν τους φοιτητές με κλομπ, με περίστροφα, με ρόπαλα και σιδερένιους λοστούς! Και με ό,τι αιχμηρό βρίσκονται μπροστά τους. Η θλίψη και η αγανάκτηση δεν μετριέται. Διορισμένοι από τη Χούντα ως μέλη των διοικητικών συμβουλίων των φοιτητικών συλλόγων δέρνουν τους συμφοιτητές τους με ρόπαλα. Οι φοιτητές προσπαθούν να βρουν προστασία μέσα στα κτίρια. Κάποιοι φτάνουν μέχρι την Πρυτανεία. Την ίδια ώρα συνεδριάζει η Σύγκλητος.

Ο βασανιστής Σμαΐλης ανοίγει την πόρτα της αίθουσας συνεδρίασης της Συγκλήτου. Σαν ασεβής πορθητής! Αναποδογυρίζει τραπέζια και καρέκλες. «Την Παναγία σας... Γαμημένοι, όλοι σας... καθηγητές και φοιτητές...» Και αρχίζει να τους χαστουκίζει. Όλους. Αδιάκριτα. Ο Σμαΐλης... Το πρόσωπο αποθέωσης του φαισισμού. Που δεν τιμωρήθηκε ποτέ...

* Υπουργός Παιδείας στην κρίσιμη περίοδο.

Συνέλαβαν πάνω από εκατό. Κράτησαν έντεκα. Λένε πως έπαιξαν ρόλο και κάποιοι θυρωροί και κλητήρες του Πολυτεχνείου. Γυρνούσαν τα κελιά· και έδειγαν.

Αυτό φάνηκε και από τη δικογραφία. Τη συνέταξε και τη σχημάτισε η Ασφάλεια. Γεμάτη αντιφάσεις και κενά.

Η κατηγορία, η υπεράσπιση και η παραπομπή στο αυτόφωρο

Οι Έντεκα χτυπήθηκαν μέσα στην Ασφάλεια. Σχεδόν όλοι τους. Πιο πολύ ο Μάκης Μπαλαούρας. Από τους πρωτεργάτες στον ξεσηκωμό της ΑΣΟΕΕ. Λεβέντης αληθινός. Και με εμφάνιση λεβέντη. Είχε ολοφάνερα σημάδια πάνω στο σώμα του από τα χτυπήματα. Δεν παραπονιόταν. Και δεν τα έκρυψε.

Την υπεράσπιση του Μάκη Μπαλαούρα ανέλαβαν ο Κωνσταντίνος Αλαβάνος κι εγώ. Συγκεντρώθηκαν και άλλοι δικηγόροι για την κοινή υπεράσπιση των Έντεκα. Ο Χριστόφορος Αργυρόπουλος, ο Σταύρος Κανελλόπουλος, ο Γεώργιος Β. Μαγκάκης, κι άλλοι.

Παραπέμφθηκαν στο Β' Τριμελές Πλημμελειοδικείο Αθηνών. Δίκαζε ως αυτόφωρο. Τότε συνεδρίαζε στον πρώτο όροφο του Αρσακείου. Πρώτη αίθουσα δεξιά, ανεβαίνοντας τη στενή και σκοτεινή σκάλα από την είσοδο της Αρσάκη. Σήμερα έχει καταργηθεί. Στην αίθουσα του Αυτόφωρου Τριμελούς έχουν κτίσει γραφεία για τους δικαστές του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Η κατηγορία; Η συνίθησ και κατάλληλη: τεντιμόδες και υβριστές. Οι κατηγορούμενοι! Και φυσικά κατηγορούμενοι για θραυστήτα κατά της Αρχής.

Για την εκδίκαση της κατηγορίας ορίστηκε η δικάσιμος του Σαββάτου 17 Φλεβάρη του '73, περίπου μετά το μεσημέρι. Αν το θυμάμαι κι αυτό καλά και με ακρίβεια.

Η βίαιη στράτευση των αδελφού μου

Το πρωί του Σαββάτου μας χτύπησε ένα φοβερό μαντάτο. Με απόφαση του υπουργού Εθνικής Άμυνας διακόπηκε η αναβολή στράτευσης

του αδελφού μου, του Αλέκου. Του έστειλαν πρόσκληση κατάταξης στο Σύνταγμα Πεζικού στην Τρίπολη. Την προηγούμενη μέρα άρχισα να το υποθέτω. Η παρακολούθησή μου ήταν πια ασφυκτική. Δεν προετοίμασα όμως κανέναν. Ούτε τον εαυτό μου ούτε τον Αλέκο. Δεν πρόλαβα.

Ο Αλέκος βρισκόταν στο μέσο της δεύτερης χρονιάς στην Ιατρική της Αθήνας. Είχε περάσει αρκετά άνετα στις εισαγωγικές και σε καλή σειρά. Χωρίς ιδιαίτερη προετοιμασία. Και στις επιδόσεις του στο πρώτο έτος αποδείχθηκε πολύ καλός. Πριν από πολλά χρόνια φλέρταρε με την ιδέα να γίνει ιστορικός. Κάπου πριν από το τέλος του εξατάξιου γυμνασίου έκανε τη στροφή. Όλοι σχεδόν οι φίλοι του την Ιατρική επέλεξαν. Αναμείχθηκε από τις πρώτες μέρες στο φοιτητικό κίνημα. Είχε άποψη. Είχε θέσεις. Και τις υποστήριζε με πάθος στα αμφιθέατρα της Ιατρικής. Σχεδόν δικαιωματικά ήταν μέλος της δεκαμελούς επιτροπής. Οι δεκαμελείς είχαν στα χέρια τους όλες τις ευθύνες για όλες τις φοιτητικές πρωτοβουλίες και δράσεις σε κάθε σχολή κατά τους πρώτους μήνες ανάπτυξης του φοιτητικού αντιστασιακού κινήματος.

Ερχόταν συχνά στο γραφείο μου. Εκεί ο αδελφός μου συναντούσε κόσμο από άλλες σχολές. Έκανε φιλίες. Κουβέντιαζε. Οργάνωνε. Κι οργανωνόταν. Πολλά βράδια γυρνούσαμε μαζί στο σπίτι. Με τα πόδια από τη Ζωοδόχου Πηγής μέχρι τον Υμηττό. Μοιραζόμασταν ακόμα, πότε πότε, το ίδιο δωμάτιο. Και μόνο η κούραση της μέρας και η ανάγκη του έπουν έβαζαν τελεία και αποσιωπητικά στο δικό μας κουβεντολόι.

Εκείνο το πρωινό του Σαββάτου δεν προλάβαμε να συζητήσουμε πολλά πολλά. Ούτε για τη βίαιη στράτευσή του. Ούτε κι αυτός ήταν προετοιμασμένος για κάτι τέτοιο. Έδειξε, όμως, καρτερικότητα. Χωρίσαμε γρήγορα. Παρά την επιμονή της μητέρας μας να δώσουμε κι οι δυο απαντήσεις στα δικά της ερωτήματα. Έπρεπε να ήμουν έγκαιρα παρών στη δίκη των Έντεκα.

Μημπαλής – Ο πρώτος προπηλακισμός μου ως υπερασπιστή

Με το που έφτασα έξω από τη μεγάλη πόρτα του Β' Τριμελούς Πλημμελειοδικείου, ένας λαϊκός τύπος μετρίου αναστήματος με όλα τα

χαρακτηριστικά της μέσης ηλικίας με σπρώχνει αποφασιστικά ένα δύο μέτρα πιο μακριά από την πόρτα. «Μπάμπαλης», μου αυτοσυστήνεται. Δεν πρόλαβα να ολοκληρώσω ένα αφύσικο χαμόγελο αμηχανίας και μου ρίχνει δύο τρεις κλοτοιές στα πόδια. Και σπρωξίματα στην πλάτη δυνατά. Όλα έγιναν τόσο γρήγορα. Ο διάδρομος δεν ήταν φωτισμένος. Δεν κυκλοφορούσαν πολλοί διάδικοι. Όσοι έμοιαζαν με πολίτες μάλλον παρακρατικοί και της Ασφάλειας ήταν. Άκουσα βρισιές. Και μουγκρητά, σαν παραγγελιές κι αποδοκιμασίες. Εκείνη την ώρα δεν υπήρχε κανένας δικός μας.

Με σπρωξίες και κλοτοιές ο Μπάμπαλης με έσυρε μέχρι την πλάγια είσοδο του Αρσακείου από την Πανεπιστημίου. Σήμερα κι αυτή έχει καταργηθεί. Κάθε προσπάθεια να του εξηγήσω ότι ήμουν συνήγορος υπεράσπισης στη συγκεκριμένη υπόθεση δεν τον πτόησε καθόλου. Απλώς ανέβανε τα χτυπήματα και τις βρισιές του. Με πονούσαν οι κλοτοιές. Άλλα πιο πολύ η φραστική βαναυσότητά του.

Ταράχητα ως τα τρίσβαθα της ψυχής μου. Στο χώρο μου; Στο «σπίτι» μου; Τόσο ασφαλής ένιωθα πάντοτε εκεί! Και σήμερα ακόμα. Ήμουν και είμαι επιθετικός στην υπεράσπιση, όταν νόμιζα και νομίζω ότι πρέπει. Δεν φοβόμουν. Και δεν φοβάμαι. Άλλα βία μέσα στο δικό μου χώρο; Δεν το είχα φανταστεί ποτέ.

Η απονομή της Δικαιούντης έχει ένταση. Έχει ρήξεις. Έχει συγκρούσεις. Παράγει και πολλαπλασιάζει ρίσκα. Η βία είναι, μέσα στην ψυχή μου και στα διανοήματά μου, κάτι το εντελώς ξένο. Και οι χειροπέδες με ενοχλούν. Δεν τις αντέχω. Ακόμα και στους καρπούς του πιο φοβερού εγκληματία.

Έκανα άλλες δύο προσπάθειες να φιάσω μέχρι την αίθουσα του δικαστηρίου. Στη μία κόλλησα δίπλα σε δύο αυνυποψίαστους συναδέλφους μου, που ανέβαιναν από τη σκάλα της Αροάκη. Δεν είχα προλάβει να πατήσω καμιά δεκαπενταριά σκαλοπάτια, και να τος μπροστά μου! Ο Μπάμπαλης. Έσφιξε τα δόντια του για να μου δείξει το μέγεθος της απειλής του. «Πάλι εσύ εδώ; Δεν θα μπεις. Αντε φύγε».

Αυτή τη φορά δεν επεχείρησα να ανοίξω κανένα διάλογο μαζί του. Δεν θα είχε κανένα νόημα. Μόνο ένα πράγμα προσπάθησα να κατανοήσω. Σήμαινε αυτό το κυνηγητό και κάτι πρόσθετο; Απομακρύνθηκα προς την Πανεπιστημίου. Και έπεσα πάνω στον Βαγγέλη

Κουρή, συνάδελφο που ανήκε στο σκληρό πυρήνα της παραδοσιακής Αριστεράς και γειτονόπουλο από τον Υμηττό. Είχαμε αρκετή οικειότητα μεταξύ μας. Θα έλεγα φιλία.

Ήμουν ταραγμένος. Έδειχνα αγριεμένος. Εκείνος πρόσχαρος και σκεπτικός. Δεν πρόλαβα να του διηγηθώ τη μικρή, καινούρια ιστορία μου. «Πρόσεξε, Αντώνη. Δεν τα βλέπω καλά τα πράγματα... Και κοίταξε. Αν σου συμβεί κάτι με τους ασφαλίτες, να μην τους αφήσεις να καταλάβουν τις αδυναμίες σου».

Κοντοστάθηκα. Έκανα στροφή επιτόπου. Και με πολύ γρήγορο βήμα επεχείρησα να πλησιάσω στην αίθουσα της δίκης από την πλάγια πόρτα του Αρσακείου προς την Πανεπιστημίου. Έφτασα με άνεση στο πρώτο πλάτωμα σκαλιών. Από εκεί θα ανέβαινα κάποια σκαλιά στο δεξί μου χέρι, όπως κοιτούσα το κτίριο του Αρσακείου. Με μια ματιά διαπιστώνω πως στέκεται στο τελευταίο σκαλί ένας ανώτερος ή ανώτατος αξιωματικός της αστυνομίας. Από τόση απόσταση δεν μπορούσα να διαβάσω τα διακριτικά του. Σπεύδω προς το μέρος του. Αναγνώρισα τον Νίκο Δασκαλόπουλο, αστυνομικό διευθυντή Αθηνών. Του ζήτησα να με προστατεύσει στην άσκηση των καθηκόντων μου. Έκανε μια θετική κίνηση, με νόημα και χωρίς λόγια. Δεν είχα περπατήσει δυο βήματα μέσα στο Αροάκειο και πάλι να τοι! Ο Μπάμπαλης! Προσπάθησα να του εκφράσω και να του δείξω θυμό. Ο Μπάμπαλης, πιο εκπαιδευμένος και δυνατός, με έσπρωξε προς τα έξω. Με πέρασε μπροστά από τον ένοπλο διευθυντή του, τον Νίκο Δασκαλόπουλο. Σήκωσα το δεξί μου χέρι προς το μέρος του. «Κύριε διευθυντά, δεν βλέπετε;».

Απότόπος ο Μπάμπαλης. Παρεμβάλλει το σώμα του ανάμεσα στον Δασκαλόπουλο κι εμένα. Βγάζει την υπηρεσιακή του ταυτότητα και μου τη δείχνει. «Πέτρος Μπάμπαλης», με ιδιαίτερη αυτοπεποίθηση αυτή τη φορά και με τον αέρα της αληθινής εξουσίας. «Ασ' τον αυτόν», συνέχισε στρέφοντας το πρόσωπό του προς τον ανώτερό του. «Εγώ διατάζω». Δεν έμενε καμιά αμφιβολία. Και με κλοτοιές με κατρακύλησε μέχρι τα τελευταία σκαλιά της κυρίας εισόδου του Αρσακείου.

Ο Μπάμπαλης με συνόδευσε μέχρι το πεζοδρόμιο. «Κοίταξε, αλήτη. Σε είκοσι τέσσερις ώρες θα το μετανιώσεις. Κι εσύ και η οικογένειά σου». Φυσικά δεν του ζήτησα διευκρινίσεις. Απομακρύνθηκα με θυμό, αηδία και ανησυχία.

Δεν είχα παρά να γυρίσω στο γραφείο μου. Ο Κωνσταντίνος Αλαβάνος είχε φύγει για το δικαστήριο νωρίτερα από μένα. Εκείνη την εποχή δεν είχαμε κινητά! Η καλή μου τύχη με έφερε πάνω στον Χριστόφορο Αργυρόπουλο, που είχε πάρει κι αυτός το δρόμο της υπεράσπισης. Του τα εξιστόρησα όλα, αλλά πολύ συνοπτικά. Ο Χριστόφορος προσφέρθηκε μόνος του. Θα ενημέρωνε τους άλλους συνυπερασπιστές. Και το δικαστήριο. Δεν θα επέτρεπαν την έναρξη της δίκης χωρίς την παρουσία μου. Συμφωνήσαμε να περιμένω μήνυμά τους στο γραφείο.

Πράγματι. Δεν πρέπει να περιμένα πάνω από μισή ώρα. Μου τηλεφώνησε ο Κωνσταντίνος να πάω στο Αρσάκειο. Θα με άφηγαν. Το σύνολο της υπεράσπισης είχε θέσει το ζήτημα στο δικαστήριο. Τους δικαστές εκείνης της σύνθεσης τους ξανασυνάντησα. Πάλι τοποθετημένους σε λάθος μεριά.

Πέρασα μπροστά και από τον Μπάμπαλη. Είχα την αίσθηση ότι με κοιτούσε θυμοσοφικά. Και με το σαρκασμό του «περίμενε». Με θυμό απευθύνθηκα στο δικαστήριο. «Παρεμποδίστηκα εις την εκτέλεσιν των καθηκόντων μου». Πρέπει να το είπα σε άπταιστη καθαρεύουσα. Και η δίκη ξεκίνησε...

Επιβεβαιώθηκε, όμως, για άλλη μια φορά, ένας περίεργος αλλά ουσιαστικός κανόνας. Η δίκη, όπως τη διαμόρφωσε ο ευρωπαϊκός νομικός πολιτισμός, έχει κάποιες εγγυήσεις, κάποιες δικλίδες ασφαλείας. Ακόμα κι αν, στο τέλος, το αποτέλεσμα της δίκης (η απόφαση!) δεν είναι σωστό και δίκαιο, οι εγγυήσεις και οι δικλίδες δεν ήταν, και δεν είναι, περιττές. Έστω κι αν τηρήθηκαν υποκριτικά. Σε κάθε περίπτωση λειτουργούν υπέρ του κατηγορούμενου και της υπεράσπισής του. Κάτι θα πάρει, κι αυτός, κι αυτή. Μακροπρόθεσμα, ίσως, τα πάντα. Το πιστεύω και έχω πεισθεί. Για πολλούς λόγους. Ο κυριότερος: όλες αυτές οι εγγυήσεις και δικλίδες έχουν ένα βασικό άξονα:

Το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόσασης.

Πριν από κάθε οριστική ή ενδιάμεση απόφαση έχεις το λόγο. Αυτό το δικαίωμα μπορεί να σ' το περιορίσουν. Ενδεχόμενα να επιχειρήσουν και να το στραγγαλίσουν. Ένα δεν μπορούν να κάνουν. Να το καταργήσουν και να το εξαφανίσουν. Γιατί διαφορετικά αυτό το κατασκεύασμα παύει να είναι δίκη. Ή να μοιάζει με δίκη.

Η ΕΣΑ αναλαμβάνει δράση

Η σύλληψη του αδελφού μου – Η πρώτη σύλληψη φοιτητή από την ΕΣΑ

Το πρώτη επόμενης μέρας ακούστηκαν δυνατά χτυπήματα στην εξωτερική πόρτα του σπιτιού μας. Αυτοί που χτυπούσαν δεν χρησιμοποίησαν το κουδούνι της πόρτας. Θα είχαν τους λόγους τους. Πιθανόν σαν να ήθελαν να δείξουν την αποφασιστικότητά τους. Πρέπει να ήταν πολύ πρωί. Ήταν Κυριακή και οι γονείς μας ξυπνούσαν πριν από την πρώτη καμπάνα του Πέτρου και Παύλου. Τα χτυπήματά τους με βρήκαν με τις πιτζάμες. Κοιμόμουν βαριά, αφού η πρώτη μέρα της δίκης με είχε κουράσει και συναισθηματικά και σωματικά. Τόσο που μόλις διηγήθηκα στον Αλέκο το βράδυ αργά κάποια στοιχεία από τη δίκη. Δεν πρέπει να του είχα εξιστορήσει την τελευταία απειλή του Μπάμπαλη.

Η μητέρα μου τους άνοιξε την πόρτα. Ήταν τρεις ψηλοί και καλογυμνασμένοι άνδρες. Ένας έδειξε στη μητέρα μου την ταυτότητά του. Η μητέρα ούτε καν την πρόσεξε. «Ελληνική Στρατιωτική Αστυνομία», της δήλωσαν. «Θέλουμε τον Αλέκο Βγόντζα». Άκουσα καθαρά από το δωμάτιό μου τη δική της απάντηση-ερώτηση. «Τον Αντώνη Βγόντζα θέλετε;» Ο αρχηγός τους, με όλους τους κανόνες της προσποιητής ευγένειας, επανέλαβε: «Τον Αλέκο Βγόντζα, σας είπαμε, κυρία μου». Σε μια τελευταία προσπάθεια η μητέρα μου είπε: «Μήπως τον Αντώνη Βγόντζα θα θέλατε;» Ο Τσάλας, αυτός ήταν ο αρχηγός τους, έκανε ένα βήμα μπροστά και βρέθηκε μέσα στο σπίτι. Έδειξε καθαρά στη μητέρα ότι δεν υπήρχε κανένα περιθώριο «διαπραγμάτευσης» με τους δικούς της όρους.

Σε ελάχιστα λεπτά πήραν τον Αλέκο για άγνωστη κατεύθυνση. Μόλις που πρόλαβα να τον αγκαλιάω με συγκίνηση και να του πω

δυο τρεις λέξεις. «Θα κάνω ό,τι μπορώ. Δεν θα σε ξεχάσω». Πριν κατέβουν όλα τα σκαλιά, γύρισε ο Τσάλας προς το μέρος μου: «Θα τον πάμε νωρίτερα στο στρατό».

Έτσι άρχισε η κόλαση

Στο σπίτι επικράτησε ταραχή. Ο πατέρας κατάφερε να πάει στην εκκλησία. Έστω και κάπως καθυστερημένα. Η μητέρα κράτησε στο σπίτι τη μικρή μας αδελφή. Για να κλαίνε μαζί. Προσπάθησα τηλεφωνικά να μάθω αν η ΕΣΑ μάζεψε κι άλλους φοιτητές για να τους οδηγήσει η ίδια στις μονάδες κατάταξής τους. Τα λόγια του Τσάλα δεν τα πιστέψαμε. Όμως τα υπολογίσαμε. Κάθε τόσο η μητέρα μου έλεγε: «Πες μου, παιδί μου, τι ξέρεις;» Και ήθελε να το ερμηνεύω το ερώτημά της σωστά. Ήθελε να μάθει αν ήμασταν μπλεγμένοι σε κάποια οργάνωση. Θυμήθηκε το κυνηγητό του αδελφού της του Σταύρου και το τραγικό του τέλος. Τώρα τα ίδια; Στα παιδιά της; «Όχι, Θεέ μου! Σ' εμένα πάλι;» αναστέναζε ασταμάτητα.

Έφυγα νωρίς. Δεν θα πήγαινα στο δικαστήριο αμέσως. Ας περίμεναν! Ας άρχιζαν και χωρίς εμένα! Άλλωστε, την πρώτη μέρα δεν πρόσφερα και πολλά. Δεν πρόσεχα καν τις ερωτήσεις των συναδέλφων μου. Με μόνη εξαίρεση τον Γεώργιο Β. Μαγκάκη. Δεν είχε για μένα ιδιαίτερη σημασία το περιεχόμενο των ενστάσεων ή ο στόχος των ερωτήσεών του. Με εντυπωσίαζε το κύρος που ανέδιδε ο υπερασπιστικός του λόγος. Το δικαστήριο στεκόταν απέναντί του με δικολαβική ευλάβεια. Προσποιητά ή ειλικρινά, δεν έχει σημασία. Στο Δίκαιο, άλλωστε, και στην απονομή του αυτό το δίλημμα κατά κανόνα δεν έχει ιδιαίτερο νόημα. Στον Γεώργιο Β. Μαγκάκη οι συνάδελφοί του καταθέταμε το μερίδιο σεβασμού που είχε χρεωθεί ο καθένας μας απέναντί του.

Πήγα και στο Φρουραρχείο της Αθήνας. Τότε στεγαζόταν απέναντι από το σταθμό Λαρίσης. Κανένας δεν ήξερε κάτι για ενδεχόμενη μεταφορά ή μεταγωγή φοιτητών που τους είχε διακοπεί η αναβολή οπουδών. Κι όταν είπα σε κάποιον έφεδρο για την παρουσία κατά τη σύλληψη του αδελφού μου των τριών ανδρών της ΕΣΑ, μου χαμογέλασε ειρωνικά και συγκαταβατικά. «Μην ψάχνετε άλλο.

Θα σας ειδοποιήσουν!» Στο στρατό πρέπει να λες λίγα. Και στα χρόνια της δικτατορίας ακόμα πο λίγα.

Επέστρεψα στο ακροατήριο του Β' Τριμελούς Πλημμελειοδικείου. Δεν τη θυμάμαι τη δική μου παρουσία.

Πάντως πήγαμε καλά. Τη Δευτέρα το μεσημέρι βγήκε η απόφαση. Τρεις κηρύχτηκαν αθώοι. Κάποιοι καταδικάστηκαν με αναστολή. Κι οι υπόλοιποι με την άσκηση της έφεσης αφέθηκαν ελεύθεροι. Το αποτέλεσμα της δίκης το εκτιμήσαμε σαν νίκη. Και οι άνθρωποί μας αφέθηκαν ελεύθεροι, και οι φοιτητές θα συνέχιζαν τους αγώνες τους. Το γλεντήσαμε όλοι. Κι εγώ γύρισα πίσω. Στην κόλασή μου και της οικογένειάς μου.

Μέχρι την Τρίτη μάθαμε ότι τον Αλέκο τον κρατούσαν στο διαβόλιτο Ειδικό Ανακριτικό Τμήμα της ΕΣΑ. Την Τετάρτη το πρωί ο παππούς μου, ο παπα-Αντώνης, προσπάθησε να τον επισκεφθεί στον τόπο κράτησής του, πίσω από το σημερινό Πάρκο Ελευθερίας. Του το ζήτησε η κόρη του και μητέρα μας. Τότε ο παππούς ήταν ογδόντα πέντε χρονών. Διατηρούσε μια μακριά πάλλευκη γενειάδα. Ήταν ψηλός και είχε ευθυτενή κορμοστασιά. Η φωνή του, με τα χρόνια, είχε αποκτήσει ένα ιδιαίτερο βάθος. Όλα αυτά του πρόσθεταν σοφία, σεβασμό και επιβολή. Δεν του επέτρεψαν τελικά να δει τον Αλέκο. Τον δέχθηκε, όμως, ο Χατζηζήσης. Ο διοικητής του ΕΑΤ/ΕΣΑ και αρχιβασανιστής.

Υστερα από μια ώρα ο παππούς διηγήθηκε στη μητέρα μας τα πάντα για την επίσκεψή του αυτή. Ο Χατζηζήσης τού φίλησε το χέρι! Ο παππούς το πήρε για καλό σημάδι. Ο Χατζηζήσης τον διαβεβαίωσε ότι φροντίζουν τον Αλέκο. «Η Επανάστασις φροντίζει όλους τους στρατευμένους νέους. Και για την ηθικήν αναμόρφωσίν τους». Δεν ήταν αφελής ο παπα-Αντώνης. Τον παρακάλεσε να του επιτρέψει να φέρει φρούτα για τον Αλέκο. «Ααα... μην ανησυχείς, πάτερ μου! Εδώ μέσα τους δίνουμε και πορτοκάλια και μήλα». Ο παππούς μου εκτέλεσε το δικό του καθήκον.

Την επόμενη φορά πήγε στον Ιερώνυμο. Όχι μόνο για τον Αλέκο.

Τα μαντάτα δεν ήταν καλά. Όλες οι πληροφορίες κακές. Όλες οι ειδήσεις χειρότερες. Τα ξένα ραδιόφωνα μας βομβάρδιζαν με πολλές λεπτομέρειες για τον Αλέκο. Συγγενείς, φίλοι ή και απλοί γνωστοί φρόντιζαν να μη χάνουμε και την παραμικρή μακάβρια λε-

πιο μέρεια. Μαθαίναμε απαντώτα τη μία πάνω στην άλλη. Όλα αυτά με φόρτωναν ενοχές.

Την Πέμπτη, 22 του Φλεβάρη, κατά το μεσημέρι, αποφάσισα να πάω στο ΕΑΤ/ΕΣΑ. Ως αδελφός και ως συνήγορος! Δώδεκα και κάτι μπροστά στη βόρεια πύλη του στρατοπέδου. Στο τέρμα ενός αδιέξοδου δρόμου που ξεκινούσε από την Πέτρου Κόκκαλη και χωνόταν ανάμεσα στο οιλμερινό Μέγαρο Μουσικής και μια συστάδα πολυκατοικιών που είχαν χαριστεί σε στρατιωτικούς. Σήμερα ο αδιέξοδος δρόμος δεν υπάρχει. Ούτε οι πολυκατοικίες. Έχουν γκρεμιστεί για να επεκταθεί προς τα δυτικά το Μέγαρο Μουσικής.

Περίμενα κανένα τέταρτο. Χάζενα την πύλη και μια τεράστια κακόγουστη αψίδα:

«Καλώς ορίσατε στο ΕΑΤ/ΕΣΑ!»

Ο Χατζηζήσης με δέχθηκε στο στρατιγείο του. Ένα γραφείο στο ισόγειο του Διοικητηρίου (σώζεται μέχρι σήμερα!), πρώτη πόρτα αριστερά. Πρώτη πόρτα δεξιά ο Τσάλας, που πρόβαλε την ώρα που έμπαινα. Προφανώς ήθελε να τον θυμητώ. «Καλώς ήρθατε στην καρδιά της Επαναστάσεως», προσπάθησε ο Χατζηζήσης να φτιάξει τη δική του ατμόσφαιρα. Τον είδα όπως μου τον είχαν περιγράψει. Αγροίκος, που ήθελε να μοιάζει μορφωμένος κι εξηπνος. Εξυπάκιας ειρωνικός μέχρι βαναυσότητας. Σε κοιτούσε στα μάτια μόνο και μόνο για να σε κατασπαράξει. Διαφορετικά, απέφευγε το βλέμμα του συνομιλητή του. Το βλέμμα του ήταν αεικίνητο χωρίς λόγο. Σαν του Παπαδόπουλου. Ήταν σχιζοφρενής. Κι αυτό αποδείχθηκε αργότερα. Προσπαθούσε να προσδώσει στη φωνή του ένα στριγκό τόνο. Πάλι σαν του Παπαδόπουλου. Ήταν θρασύδειλος και ύπουλος.

Η συνάντησή μας δεν κράτησε πολύ. Με πολλή, φυσικά, συγκατάβαση μου επέτρεψε να εξηγήσω το λόγο της επίσκεψής μου. Αυτό δεν πρέπει να διήρκεσε πάνω από ένα λεπτό. Τον ρώτησα «ως αδελφός και συνήγορος» του Αλέκου για την αιτία της κράτησής του στο ΕΑΤ/ΕΣΑ. «Για απόπειρα ανατροπής του κοινωνικού καθεστώτος, κύριε συνήγορε... Συμμορίτης ο αδελφός σας». Τον ρώτησα πότε μπορούσα να δω τη δικογραφία. «Είναι νωρίς», είπε και σηκώθηκε να μου δείξει την έξοδο. Όλη την ώρα κρατούσε επιδεικτικά έναν ογκώδη φάκελο που έγραφε απέξω «Οι πρωταγωνιστές της φοιτητικής ανταρσίας» ή κάτι παρόμοιο. Σαν να ήθελε να διαβάσω το χα-

ρακτηριομό του φακέλου και να πάρω μαζί μου κάποιο μήνυμα. Έφυγα αμέσως. Με χειρότερα συναισθήματα από κείνα που είχα αρχικά. Δεν αποχαιρετιστήκαμε καν. Το οωράτο μήνυμα το είχα λάβει.

Κατέβηκα με τα πόδια από το στρατόπεδο του ΕΑΤ/ΕΣΑ μέχρι το γραφείο μου στη Ζωοδόχου Πηγής. Τα βήματά μου γρήγορα και σταθερά. Κουρασμένα, όμως, και βαριά. Πολλή και πικρή η θλίψη μέσα μου. Πέρασα κοντά, όσο μπορούσα, από τη Νομική. Από την προηγούμενη μέρα εκατοντάδες φοιτητές είχαν κλειστεί στο κτίριο της Νομικής. Με καθαρά πολιτικά αιτήματα και συνθήματα. Ανέβηκαν και στην ταράτσα της Νομικής. Κρέμασαν μεγάλα πανό. Απευθύνθηκαν στο λαό. Και ο λαός ανταποκρίθηκε, με εξαιρετικά συγκινητικές πρωτοβουλίες: με φαγητά, φάρμακα, καλά και ενθαρρυντικά λόγια. Ο Τιμόθεος Λαγούδακης ήταν εκεί, από τους πρότονος. Ο Αναστάσιος Γιαννουλάτος, καθηγητής Θεολογικής και τιτουλάριος τότε, επίσκοπος σήμερα Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας. Αγαπημένος από παλιά. Κατηχητής πολλών από μας στο ανώτερο κατηχητικό στον Άγιο Κωνσταντίνο της Ομόνοιας, μια πανέμορφη εκκλησιά, με ξεχωριστό αρχιτεκτονικό ύφος, παραπομένη λίγο τον τελευταίο καιρό, απέναντι από το επιβλητικό κτίριο του Εθνικού Θεάτρου, που κι αυτό περιμένει τη δική μας φροντίδα.

Ο πολιτικός κόδων ήταν έτοιμος να βγει προς τα έξω από την απραξία και την ιστορική μακαριότητά του. Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος είχε καταφέρει να τους μαζέψει τους περισσότερους. Έπρεπε να βγουν ανοιχτά και με ενθουσιασμό υπέρ του φοιτητικού αγώνα. Μπροστά και πολλοί καθηγητές: ο Ανδρέας Γαζής· ο Μιχαηλίδης-Νουάρος· ο Ζολώτας· ο Γιάγκος Πεσμαζόγλου· ο Γιάννης Αραβαντινός, ένας άνθρωπος που δεν ήταν γλυκομίλητος, συχνά μάλιστα ήταν δύστροπος, αλλά ήταν αταλάντευτα δημοκράτης. Εκείνα τα χρόνια δεν ήταν πολλοί οι δημοκρατικοί καθηγητές.

Η κατάληψη της Νομικής στις 21 και 22 Φλεβάρη του '73 ήταν η πρώτη ανοιχτή πρόκληση ενάντια στη δικτατορία με τέτοια ένταση και τέτοιο βάθος. «Να περάσω κι εγώ για λίγο», σκέφθηκα στην επιστροφή μου. Τα συνθήματα ήταν δυνατά και έντονα. Πρόσεξα ένα πανό στη βορειοδυτική πλευρά του κτιρίου: «Λευτεριά στον Αλέκο Βγόντζα». Δάκρυσα. Τη φωτογραφία με το πανό ξαναείδα μετά την πτώση της δικτατορίας σε νεολαιμόστικο περιοδικό.

Το βράδυ της Παρασκευής με περίμεναν έξω από το σπίτι μας κάποια ξαδέλφια μου. Τότε έμεναν όλα μαζί στην Αγία Παρασκευή. Ήταν αρκετά αργά και παραξενεύτηκα. «Μάθαμε ότι εκτέλεσαν τον Άλεκο. Το λένε όλοι οι ξένοι σταθμοί. Γ’ αυτό ήρθαμε. Να δούμε τη θεία».

«Μόνο στη μητέρα μου να μην το πείτε ακόμα», κατάφερα να πω. Αργότερα έμαθα όλη την αλήθεια. Την ίδια ώρα είχαν επιχειρήσει να κάνουν εικονική εκτέλεση στον Άλεκο. Στην εσωτερική αυλή του ΕΑΤ/ΕΣΑ. Από τις απέναντι πολυκατοικίες ή και από το κτίριο του Ναυτικού Νοσοκομείου κάποιος μπορούσε να παρατηρήσει και τέτοια γεγονότα. Με προσοχή βέβαια, και με πολλές προφυλάξεις.

Κρατούμενος

Το Σάββατο, κατά τις οκτώ το πρωί, ξεκίνησα για το γραφείο. Θυμάμαι ακριβώς τι φορούσα. Κακοντυμένος, από συνήθεια ή βιασύνη, είχα φορέσει ένα πλαστικό μακρύ πανωφόρι. Με τη μητέρα μου δεν ανταλλάξαμε πολλές κουβέντες. Εκείνη, βέβαια, επέμενε. Επέμενε για νέα, επέμενε για εξηγήσεις και εκτιμήσεις. Την είχε εγκαταλείψει ο αρχικός της θυμός για μένα. Σαν να με καταλάβαινε. Πού και πού ρωτούσε και για τη δική μου τύχη. Το ένοտικό της την κρατούσε σε αγωνία. Και παρακολουθούσε τις ειδήσεις με ένα αρρωστημένο πάθος.

Το πατρικό σπίτι στον Υμηττό είναι γωνιακό. Έχει πρόσωπο σε δύο δρόμους, στη Φίλωνος και στην Αλφειωνίας. Με το που άνοιξα την εξωτερική πόρτα του πρώτου ορόφου, βλέπω το θείο μου, το νεωκόρο του Πέτρου και Παύλου, να έρχεται βιαστικά από την εκκλησία προς το σπίτι μας. Άλλα με περίσκεψη, σαν να φυλαγόταν. Δεν με πρόλαβε. Ο θείος μου, ένας καλότατος άνθρωπος, ήθελε να με ενημερώσει για την ύπαρξη ενός περιέργου αυτοκινήτου στη μικρή πλατεία μπροστά στην εκκλησία μας. Και με τρεις «λεβέντες» μέσα σε αυτό. Στο βορινό μέρος της Φίλωνος πρόσεξα ένα αυτοκίνητο που δεν το είχα ξανασυναντήσει στα μέρη μας. Δεν κοίταξα προς την Αλφειωνία. Πολύ αργότερα κάποιοι φίλοι μου περιέγραφαν εκεί ένα τετράπορτο επιβατικό αυτοκίνητο με τρεις μεσόκοπους επιβάτες.

Κατέβηκα τη Φίλωνος με γρήγορα βίβματα. Εκείνη τη μέρα δεν είχα όρεξη να κάνω τη διαδρομή σπίτι-γραφείο με τα πόδια. Με βάριαναν όλα. Κι όσα είδα τα πέρασα για σκέψεις και τις πέταξα.

Στο τέρμα της Φίλωνος χαιρέτησα βιαστικά το δήμαρχο Υμηττού, διορισμένο κι αυτόν. Επόπεινε τους εργάτες που φρόντιζαν τα παρτέρια και τη λίγη πρασινάδα του δήμου μας. Με δυο τρία βίβματα βγαίνω στην Καισαρείας, ένα μικρό δρόμο μέχρι την πλατεία Υμηττού. Διακρίνω το λεωφορείο της γραμμής να έρχεται από μακριά, έχοντας αφήσει πίσω το Ηρώον του Υμηττού. Έτρεξα αυθόρυμη. Με κούραζε η αναμονή στις στάσεις. Τότε η κατάσταση στις συγκοινωνίες ήταν ακόμα χειρότερη· αφόρητη.

Αιφνιδιαστικά τρία επιβατικά αυτοκίνητα σταματούν απότομα στη μέση του δρόμου μου με συριστικό φρενάρισμα. Ένα μπροστά μου, ένα δίπλα μου κι ένα ακριβώς πίσω μου. Το μόνο που πρόσεξα ήταν οι τρεις επιβάτες του μεσαίου. Άνοιξαν τις τρεις πόρτες. Με περικύλωσαν, με προτεταμένα τα πιστόλια τους στο πρόσωπό μου. Αυτός που είχε, φαίνεται, το συντονισμό αυτής της κινηματογραφικής σύλληψης έκανε ένα βήμα πιο κοντά σ’ εμένα. Κρέμασε στο πρόσωπό του ένα σαρδόνιο χαμόγελο και θέλησε να μου δώσει το μήνυμα εκείνων που είχαν διατάξει τη σύλληψή μου: «Αρκετά μέχρι τώρα, αρχηγέ». Έκανα τους ελάχιστους για κείνες τις στιγμές συνειρμούς. «Δεν είμαι αρχηγός κανενός. Μόνο δικηγόρος είμαι». Αμέσως δύο από δαύτους με στρίμωξαν στο πίσω κάθισμα. Δεν μου άφησαν καμιά αμφιβολία. Έπρεπε να σιωπήσω. Σε λιγότερο από πέντε λεπτά φτάσαμε μπροστά στη γνωστή μου πύλη του στρατοπέδου του ΕΑΤ/ΕΣΑ. Είχαμε διασχίσει τους δρόμους της Αθήνας με ιλιγγιώδη ταχύτητα. Δεν σταματήσαμε σε κανένα φανάρι της τροχαίας, ούτε σε βασικάμε τις προτροπές έντρομων τροχονόμων. Καβαλούσαμε πεζοδρόμια. Τα χρόνια εκείνα οι άντρες της ΕΣΑ ένιωθαν δυνατοί και οπουδαίοι. Διασκέδαζαν την εξουσία τους.

«Καλώς ορίσατε στο ΕΑΤ/ΕΣΑ!»

Για δεύτερη φορά μέσα σε λίγες μέρες, η γνωστή αφίδα στην κεντρική πύλη του στρατοπέδου. Κι αυτή τη φορά ο σαρκασμός της ήταν σκληρή γροθιά στο στομάχι μου.

H βία δεν έχει όρια

Γί' αυτά που ζήσαμε έχουν γραφεί πολλά. Τα κείμενα του Παναγιώτη Κανελλάκη, δικηγόρου και προέδρου της Ελληνοευρωπαϊκής Κίνησης Νέων, παραμένουν τα πιο συναρπαστικά για τους τρίτους. Δεν έχουν καμιά υπερβολή. Κι είναι τόσο ανθρώπινα και τόσο βαθυστόχαστα. Τοσος γιατί ο Παναγιώτης πέρασε τα πιο πολλά. Πολλά από όσα ζήσαμε έχουν γίνει αντικείμενο δικαστικής έρευνας. Πολλά από αυτά που έχουν ειπωθεί ή γραφτεί έχουν υποστεί τη βάσανο της δημόσιας κριτικής. Δεν ξεχνώ ότι οπάνια, σε όλο τον κόσμο, τα βασινιστήρια έχουν καταστεί αντικείμενο μιας τόσο εκτεταμένης έρευνας όσο στην Ελλάδα. Αυτή η έρευνα είχε, φυσικά, τις ιδιομορφίες της. Κάποτε, όμως, όλα αυτά πρέπει να φτάσουν μπροστά στη λυχνία του ιστορικού. Κι από τότε πολλά θα διδάσκονται οι επόμενες γενιές.

Από τώρα, όμως, θέλω να καταθέω ένα ξεχωριστό γεγονός.

Δεν πρέπει να ήταν από τις πρώτες μέρες της κράτησή μας. Στο φρικώδες Πειθαρχείο του ΕΑΤ/ΕΣΑ ο καθένας μας είχε το κελί του. Έξι ήταν όλα κι όλα τα κελιά μέσα στο Πειθαρχείο. Περιμετρικά γύρω από μια εσωτερική αυλή. Στο κελί δύο πρέπει να ήταν ο Τάκης Παππάς. Στο τρία ο Κωνσταντίνος Αλαβάνος. Με τον Κωνσταντίνο είχαμε συλληφθεί περίπου την ίδια ώρα. Στο τέσσερα ο Νίκος Καραμανλής. Στο πέντε ο Στάθης Παναγούλης. Μπορεί όμως και να έχο κάνει λάθος. Δεν τον ρώτησα ποτέ μου. Και στο έξι, το πιο μεγάλο, η αφεντιά μου.

Κάποιο από τα προηγούμενα βράδια ο Νίκος Κοεμπζής έδωσε την ιστορική «παραγγελία» του για να χορέψει μόνο αυτός. Νόμισε ότι κάποιοι επεχείρησαν να τον εμποδίσουν στη μεγάλη του απόλαυση. Κι ακολούθησε μακελειό. Ένα τριπλό φονικό με λεπίδες και πιστόλια. Μια μέρα μετά και ύστερα από άγρια συμπλοκή συνελήφθη ο Νίκος Κοεμπζής. Τα θύματά του ήταν απλά, χαμηλόβαθμα όργανα της τάξης.

Αυτό οι ΕΣΑΤζήδες του ΕΑΤ/ΕΣΑ δεν το χώνεψαν ποτέ. Σαν να είχαν οι ίδιοι νιώσει το λεπίδι του Νίκου Κοεμπζή στο λαιμό τους. Σαν να τους είχαν διαπεράσει τους ίδιους οι δολοφονικές σφαίρες του. Οι αγριοφωνάρες τους έφθαναν μέχρι τα κελιά μας. Σε κάποια κρίση οι ΕΣΑΤζήδες εφορμούν στα κελιά μας με βρισιές και κλομπ.

πρωταγωνιστές ο «Τσέλιγκας» και ο Πέτρον. Αγράμματα παιδιά, με ελάχιστες πνευματικές απαιτήσεις, είχαν μεταμορφωθεί μέσα σε λίγους μήνες σε βασανιστές. Το αληθινό όνομα του πρότου πρέπει να έχει χαθεί ανάμεσα σε ογκώδεις δικογραφίες. Και ο τελευταίος θα πρέπει να μαζεύει ακόμα τα ράκη του κάπου στη Σύμη.

Ανοίγουν με τη σειρά τα κελιά μας. Τα χτυπήματα πάνω στα κορμιά και τα αναπόφευκτα βογκητά ανακατεύτηκαν με τις δικές τους κραυγές. «Δολοφόνοι... Φασίστες... Κομουνιστές... Πλουτοκράτες... Φαυλοκράτες... Αναρχικοί...» Μια αποπνικτική και διαλυτική παράνοια γέμισε ασφυκτικά όλο το Πειθαρχείο.

Από τις κραυγές του πόνου καταλάβαινα σε ποιο κελί βρίσκονταν κάθε φορά οι βασανιστές. Και περίμενα με καρτερικότητα τη δική μου σειρά. «Θεέ μου, το μυαλό μου και την αξιοπρέπειά μου. Όλα τα άλλα να τα υπομείνω. Και το θάνατο, εάν με παραπέμψουν με τον Α.Ν. 509». Είχα έτοιμη και την απολογία μου. Δεν ήθελα να χαλάσουν το μυαλό μου. Γι' αυτό και με φόβιζε ένα κτίριο δίπλα από το Πειθαρχείο. Δεν ήξερα τα ήταν και τι γινόταν μέσα σε αυτό.

Οι ΕΣΑΤζήδες άνοιξαν την πόρτα του κελιού μου. Με περικύκλωσαν αφηγιασμένοι. Το δικό μου κελί, που ήταν το πιο μεγάλο, επέτρεψε να κάνουν τα πιο καλά και άνετα «πάρτυ» της βίας. Βγάνει μπροστά ο «Τσέλιγκας». Σηκώνει ψηλά το κλομπ και, πριν το κατεβάσει με δύναμη και ορμή στο κορμί μου, δίνει το σύνθημα στα υπόλοιπα «παλικάρια» να γυρίσουν τρέχοντας πίσω. Μερικοί κάθονται σαν άγριοι ανθρωποφάγοι γύρω από τη φωτιά και το θήραμά τους. Κι ένας από δαύτους βγαίνει έξω από το Πειθαρχείο και φέρνει μέσα στην εσωτερική αυλή έναν νεαρό κρατούμενο. Από τη θέση που με είχαν αφήσει δεν μπορούσα να έχω εικόνα. Από τις φωνές, το σύρσιμο των ποδιών και από τις κραυγές πόνου υπέθεσα ότι τον έβαλαν στη μέση της αυλής και πραγματοποίησαν πάνω στο άτυχο κορμί του ένα φριχτό πανηγύρι βίας. Ανεβοκατέβαζαν τα κλομπ σαν ρόπαλα. Χτυπούσαν κεφάλι, στήθος, χέρια, κοιλιά, πόδια. Στα τυφλά. Ο κρατούμενος πονούσε μέχρι θανάτου. Η φωνή είχε αλλοιωθεί. Είχα την αίσθηση ότι βασάνιζαν ζώο. Πονούσα κι εγώ μαζί του, μέσα στη μοναξιά μου. Ο «Τσέλιγκας» δεν ικανοποιήθηκε απόλυτα. Τον περιέλουζε και με τις δικές του βρισιές. Σαν να καμάρων γι' αυτές. Κάπου οι ΕΣΑΤζήδες κουράστηκαν. Το τέλος της παρανοϊκής βίας το

διέταξε ο «Τσέλιγκας» με μια κλοποία στον κρατούμενο. «Αϊ στο διάολο, κωλογιατρούδι». Σαν να με τοίμπησε κάτι. Κάνω ένα βίγμα μπροστά προς την πόρτα του κελιού μου. Το «κωλογιατρούδι» ήταν ο αδελφός μου!

Ο «Τσέλιγκας» με επισκέφθηκε μόλις τακτοποίησε την επιστροφή του αδελφού μου στο δικό του κελί εξώ από το Πειθαρχείο. Στριφογύρισε απειλητικά στο πρόσωπό μου το κλομπό κι έφυγε κλείνοντας πίσω δυνατά την πόρτα του κελιού μου. Εκείνη τη μέρα δεν με άγγιξαν καθόλου. Εγώ, όμως, δεν άντεξα. Έπεοςα στο πάτωμα σαν άδειο σακί.

Από τότε το έχω σκεφθεί πολλές φορές. Ο ψυχικός πόνος είναι πιο ισχυρός από το σωματικό. Ο ψυχικός πόνος δεν έχει όρια. Όπως και η βία που εκπέμπει ο πόνος. Συχνά η ψυχολογική βία είναι πιο ωμή και από τη σωματική. Αυτό το ξέρουν καλά και οι κρατούντες και οι κρατούμενοι. Και φυσικά αυτό το ξέρουμε και εμείς οι νομικοί, όταν επιχειρούμε να μετρήσουμε το κακό. Κι όταν επιχειρούμε να επιμετρήσουμε την κύρωση με την οποία απαντάμε και αντιμετωπίζουμε το κακό.

Κάποια κυριακάτικα πρωινά στη Μονή Πεντέλης

Θέλω, όμως, να θυμηθώ και να θυμίσω και μια άλλη ιστορία. Σαν να είναι ηθική μου υποχρέωση. Κι ένας μικρός φόρος τιμής και ευγνωμοσύνης απέναντι σε έναν άνθρωπο που πραγματικά δεν τον χρειάζεται.

Με τον αδελφό μου τον Αλέκο πηγαίναμε συχνά, εκείνα τα χρόνια, στη Μονή Πεντέλης. Κυριακή παρά Κυριακή περίπου. Οι φαλατάδες ήταν μάλλον ανεκτοί. Οι παπάδες δεν έβγαζαν θεολογικούς δεκάρικους. Όλα ήταν λιτά. Και το μοναστήρι πανέμορφο. Κι άλλοι φίλοι μας έρχονταν στο μοναστήρι. Μέναμε μετά τη λειτουργία. Και με καφέ και κουλουράκια ανοίγαμε συζητήσεις για όλα. Το κυρίαρχο θέμα των συζητήσεών μας ήταν τα πολιτικά. Η έλλειψη Δημοκρατίας. Η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η απαράδεκτη συμπεριφορά του Ιερώνυμου Κοτσώνη. Γιατί δεν διαμαρτυρόταν; Τι τον εμπόδιζε; Κανένας δεν μπορούσε να του καταλογίσει

κάτι για την προσωπική του ζωή. Μα αυτός ήταν ιεράρχης. Είχε άλλα καθήκοντα. Και τελικά ήταν ανήθικος. Περισσότερο από άλλους. Η προσωπική ηθική δεν περιορίζεται σε αυτά που συνήθως εντοπίζεται. Με τον καιρό οι παρέες μας μεγάλωσαν. Άλλαξαμε την ταυτότητα του εκκλησιασμάτος της Μονής Πεντέλης.

Εκεί γνωρίσαμε μια μικρή ομάδα από μορφωμένους μοναχούς. Ξεχωρίσαμε τον Γεώργιο Καψάνη. Ήταν επιμελητής, παράλληλα, στην έδρα του Κανονικού Δικαίου. Ολοκλήρωνε, μάλιστα, την υφηγεσία του. Βαθύτατα δημοκρατικός, δεν τον ενοχλούσαν οι πολιτικές συζητήσεις. Αντίθετα, τις διεύρυνε. Κάποτε κάποτε θα έπεφταν αυτοί. Και τότε ποια Ελλάδα θα θέλαμε; Και μετά άρχιζαν τα οράματά μας.

Η επίσκεψη του πατέρα Γεωργίου στο ΕΑΤ/ΕΣΑ...

Τη σύλληψη του Αλέκου και τη δική μου την έμαθε από τους πρότους και πήρε την απόφαση να επιχειρήσει να μας επισκεφθεί στο ΕΑΤ/ΕΣΑ. Τις λεπτομέρειες τις μάθαμε αργότερα. Και όλες συνταιριάζανε με τις αλήθειες και την πραγματικότητα, που ξέραμε από μέσα.

Τον υποδέχθηκε ο Χατζηζήσης στο γραφείο του. Κάπου περί τα μέσα του Μάρτη του '73.

Η ερώτησή του ήταν, από την αρχή, επιθετική: «Τι θες, παπά μου;»

Η απάντηση του πατέρα Γεωργίου ήταν απλή: «Θέλω να επισκεφθώ τους αδελφούς Αντώνη και Αλέκο Βγόντζα.»

«Γιατί, παπά μου;» ανέβασε τους τόνους ο Χατζηζήσης.

Πάλι απλά και ήρεμα ο πατέρας Γεώργιος απάντησε: «Μα είναι το ποίμνιο μου.»

Ο Χατζηζήσης παράστησε τον αγανακτισμένο: «Τι λες, μωρέ παπά; Αυτούς τους αλίτες; Και ποιος είσαι εσύ;»

...και ο άγριος ξυλοδαρμός του

Ο Χατζηζήσης δεν περίμενε την απάντηση. Το ερώτημά του ήταν περίπου ριτορικό. Είχε δίπλα στους φακέλους του έτοιμο το κλοπ.

Ήταν το σύνηθες και φυσικό γι' αυτόν ανακριτικό εργαλείο. Το αρπάζει, σηκώνεται από το μεταλλικό του γραφείο και, προσπερνώντας το, επιτίθεται με τα χέρια, με το κλομπ και με κλοτσιές κατά του πατέρα Γεωργίου. Το ράσο του σκίστηκε και παραμορφώθηκε!

Η επίσκεψη του στον Αρχιεπίσκοπο

Ο πατέρας Γεώργιος Καψάνης δεν μας διηγήθηκε ποτέ τις λεπτομέρειες του άγριου ξυλοδαρμού του στο ΕΑΤ/ΕΣΑ. Όύτε τις δικές του αντιδράσεις. Ξέρουμε, όμως, ότι πήγε μετά κατευθείαν στην Αρχιεπισκοπή Αθηνών. Συνάντησε τον Ιερώνυμο Κοτσώνη. Σε αυτόν τα περιέγραψε όλα.

Του εξέφρασε την αγανάκτησή του. «Προσβολή στο σχήμα μας. Πρέπει να παρέμβετε», ήταν πεντακάθαρη η επιχειρηματολογία και η θέση του. Ο Ιερώνυμος Κοτσώνης περιορίστηκε στο να του κάνει παρατήρηση γιατί πήγε στο ΕΑΤ/ΕΣΑ. «Δεν έχεις λόγο να ανακατεύεσαι με αυτά».

Παραίτηση από παντού. Καταφυγή στο Άγιο Όρος

Τα υπόλοιπα συνέβησαν με ταχύτητα. Ο πατέρας Γεώργιος διηγήθηκε την όλη ιστορία σε άλλους φίλους του μοναχούς. Αποφάσισαν να φύγουν από τη Μονή Πεντέλης. Και ήταν αρκετοί. Ο ίδιος παραιτήθηκε από το πανεπιστήμιο. Πέταξε τις προοπτικές μιας λαμπρής επιστημονικής καριέρας. Μαζί με τους άλλους προσπάθησε να λειτουργήσει ένα μοναστήρι έξω από τη Χαλκίδα. Έμειναν σε αυτό περίπου ένα χρόνο. Και μετά κατέφυγαν στο Άγιο Όρος. Ήταν πια πολλοί. Εκείνες τις χρονιές ξεκίνησε η αναγέννηση του Αγίου Όρους με μοναχούς που είχαν μεγάλη μόρφωση. Σήμερα ο πατέρας Γεώργιος είναι ο ηγούμενος της Μονής Γρηγορίου.

Έχα να τον δω πολλά χρόνια. Το 2002 επισκέφθηκε το Άγιο Όρος ο Κώστας Λαλιώτης για να δει τα έργα. Το ΥΠΕΧΩΔΕ τα είχε χρηματοδοτήσει μέσα από την ένταξή τους σε ευρωπαϊκά προγράμματα. Ήμασταν μια μεγάλη αποστολή ή παρέα. Πράγματι, πολλά ιστο-

ρικά μνημεία είχαν σωθεί. Ο Σταύρος Ψυχάρης, διοικητής τότε του Αγίου Όρους, μου έδωσε την ευκαιρία να επισκεφθώ τη Μονή Γρηγορίου. Η υποδοχή ήταν θερμή. Ο Σταύρος Ψυχάρης θέλησε να με συστήσει στον ηγούμενο. Κι εκείνος του θύμισε την ιστορία μας. Έκανα τεράστια εσωτερική προσπάθεια για να κρύψω τη συγκίνησή μου. Και την ευγνωμοσύνη μου σε ένα σπάνιο iερωμένο.

Συνάντηση με τον Ιωαννίδη

Θα κόντευε να εξαντλήσει τις μέρες του ο Απρίλης του '73. Είχα μεταχθεί από το ΕΑΤ/ΕΣΑ στο Κέντρο Εκπαίδευσης ΕΣΑ. Όλοι το ξέραμε ως ΚΕΕΣΑ. Με έριξαν σε ένα κελί στο μέσο του στρατοπέδου. Από ότι μου διηγήθηκαν, σε αυτό είχε κρατηθεί τις προάλλες ο Αλέκος Παναγούλης. Το μύθο του δεν τον συντηρούσαμε μόνο εμείς κι οι δικές μας ιστορικές αναζητήσεις: τον συντηρούσαν και αυτοί με τις φοβίες τους. Η μεταχείρισή μου, φυσικά, δεν ήταν η ίδια με τη δική του. Το κελί μου είχε ένα μεγάλο παράθυρο, και αυτό με ενθουσιάσε. Δεν έβλεπα ανθρώπους. Μόνο μπόλικο ουρανό, με άστρα και σύννεφα: ήλιόλουστο και με αστραπές. Στο διπλανό κελί έκλεισαν τον αδελφό μου για αρκετές μέρες. Μάθαμε σύντομα για τη συγκατοίκησή μας. Και με χτυπήματα στους τοίχους καταφέραμε να αλληλογραφούμε. Κάποια νέα τα μοιραστήκαμε. Εμείς διψούσαμε για πιο πολλά. «Πού πάμε, γενικά; Ποιοι έχουν το πάνω χέρι στις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις; Άραγε θα κρατίσουν;»

Ένα πρωινό παρουσιάστηκε έντονη κίνηση στο ΚΕΕΣΑ και εκκενυρισμός. Όχι ανάμεσα στους κατώτερους αξιωματικούς – αυτοί έβγαζαν, ως συνήθως, το μεροκάματο της βίας που τους αναλογούσε. Κι από εκεί και πέρα τι τους ένοιαζε: Τους ανώτερους και ανώτατους είχε καταλάβει ο πυρετός. Για τον Αλέκο και για μένα μία μόνο έγνοια υπήρχε: να μαστε μαζί, έστω και δίπλα δίπλα, χωρίς αταίριαστα εμπόδια επικοινωνίας. Είχαμε χαλαρώσει και δεν μας χτυπούσαν πολύ. Εμένα σχεδόν καθόλου.

Γύρω στις έντεκα το πρώι ανοίγει η πόρτα του οικίου όπου ήταν τα κελιά μας. Αθόρυβα και αιφνιδιαστικά ανοίγει και η πόρτα του πρωστικού μου κελιού. Προηγείται ένας ταξίαρχος και τον συνοδεύουν

δύο συνταγματάρχες. Ο φρουρός κάθεται δίπλα μόνι σε στάση προσοχής και πανικόβλητος. Ο ταξίαρχος με πλησιάζει με υπερβολική οικειότητα. Σηκώνει το δεξί του χέρι και το ακουμπάει στο δεξή μου ώμο, με κάποιο πατερναλισμό που δεν περίμενα ούτε τον είχα ενθαρρύνει.

«Κοιτάξτε, κύριε κρατούμενε. Δεν τις χρειαζόμαστε οι σύγχρονες κοινωνίες τις εκλογές». Η φωνή του ήταν απαλή, καθαρή, σχεδόν τρυφερή. Και συνέχισε: «Χρειαζόμεθα ένα σύστημα, μία μηχανή, που να διασφαλίζει εις τους ανθρώπους μιας χώρας το ψωμί τους, την εργασίαν τους και τας θέσεις εργασίας, καθώς και να προσφέρει τα αναγκαία κοινωφελή αγαθά. Το σύστημα αυτό χρειάζεται τους επόπτες λειτουργίας του. Αυτούς τους διασφαλίζουμε εμείς».

Θέλησε να κλείσει ο ταξίαρχος στα γρίγορα το ταπεινό αυτό λογύδριο του: «Ειλικρινά, κύριε, δεν χρειαζόμεθα τις εκλογές».

Προσπάθησα να του απαντήσω. Το δημοκρατικό σύστημα είναι η πιο σύγχρονη αντιμετώπιση στα προβλήματά μας. Δεν μου επέτρεψε να ολοκληρώσω μία θέση ή έναν ισχυρισμό μου.

Έφυγαν τόσο απότομα, όσο αιφνιδιαστικά με επισκέφθηκαν. Ένα δεκάλεπτο μετά την αναχώρησή τους ο νεαρός φρουρός, που διένυνε τις πρώτες εβδομάδες της εκπαίδευσής του, άνοιξε το μικρό συρταρένιο παράθυρο στο ύψος της κεφαλής ενός αρσενικού με μέτριο ανάστημα.

«Ξέρεις ποιος σε επισκέφθηκε, κυρ δικηγόρε; Ο αρχηγός μας, ο ταξίαρχος Ιωαννίδης. Αυτός είναι η Επανάστασις».

Οι φωτογραφίες του ταξίαρχου Ιωαννίδη εκείνη την εποχή δεν κυκλοφορούσαν πλατιά. Από στόμα σε στόμα είχε φτιάξει ο ίδιος το μύθο του, του σκληρού και ισχυρού ηγέτη και άνδρα της ΕΣΑ. Ήταν η αληθινή κολόνα στήριξης των πραξικοπηματιών. Κάποιοι από τους συνεργάτες του, αληθινοί εργολάβοι της βίας, με λόγια και μισόλογα μας εκμυστηρεύθηκαν, στους μήνες της κράτησής μας, τα δόλια σχέδιά του για την Κύπρο. Αυτοί τα ήξεραν. Εμείς δεν τα πιστεύαμε. Και είχαν μια απέλειωτη αλαζονεία.

Γι' αυτό για όσα εγκλήματα διέπραξαν την τελευταία χρονιά της δικτατορίας δεν μετάνιωσαν ποτέ. Όταν τα σχεδίαζαν, τα πίστευαν τυφλά. Δεν συγκρατήθηκαν ούτε κατά την εκτέλεσή τους. Παρέμειναν ήρεμοι έως ανάλγητοι και μετά την ουσιαστική αποπεράτωση των εγκληματικών πράξεών τους.

Ta metá

Στα μέσα περίπου του Μάη του '73, λίγο πριν μαζέψουν στα κρατητήρια του ΕΑΤ/ΕΣΑ και των δορυφορικών λόχων της ΕΣΑ δεκάδες αξιωματικούς του Πολεμικού Ναυτικού ως κινηματίες, πήραν τον Αλέκο για να τον πάνε πράγματι αυτή τη φορά στη μονάδα του. Κι από κει σε μια μονάδα ανεπιθύμητων. Υστερα από ένα επιτάμηνο, περίπου, ταλαιπωρίας έστειλαν όλους τους στρατευμένους πίσω. Στο κέντρο, αυτή τη φορά, των σπουδών τους.

Εμένα με απέλυσαν αρκετά μετά το κίνημα του Ναυτικού και την ανακήρυξη της Αθασίλευτης Δημοκρατίας. Ο Σπανός, υποδιοικητής του ΕΑΤ/ΕΣΑ, με κάλεσε για να μου απευθύνει τις δέουσες νουθεοίες. Στο τέλος ήταν αποκαλυπτικός και ωμός. Με κανέναν τρόπο δεν θα με άφηνε να συνεχίσω την άσκηση της δικηγορίας.

Από τις αρχές του Σεπτέμβρη του '73 και μετά βρέθηκα στο εξωτερικό. Τότε πολλοί πήραμε διαβατήριο. Βρέθηκα στη Φιλανδία, στη Σουηδία και, στο τέλος, στη Βόνη της Δυτικής, τότε, Γερμανίας. Εκεί με βρήκε το έγκλημα της Κύπρου, η τελευταία πράξη της δικτατορίας.

Μερικές εβδομάδες αργότερα επέστρεψα στην Αθήνα. Δεν είχε συμπληρωθεί ούτε ένας ολόκληρος χρόνος παραμονής μου στο εξωτερικό. Κι όμως, δυσκολεύτηκα να κατανοήσω όλες τις καινούριες εξελίξεις. Πού άρχιζε η «οκηνοθεσία»; Και πού τελείωνε ο φραστικός ριζοσπασισμός του λαού μας;